

Wacha Imre

Beszéd és nyelvi helyesség a rádióban

A rádiós beszédhelyzetekről és beszédről

A rádiós, tévés **beszédről** szólva a nyelvész és a nyelvművelő részéről két irányból szokta szó érni a „ház elejét”. Részben a helyes–helytelen kiejtés irányából, részben a helyes–helytelen nyelvhasználat, a nyelvhelyesség hibák felől.

Engedtetsek meg, hogy – előljáróban – egy-két meghökkentő gondolatot mondjak el a helyes, igényes kiejtésről és beszédről.

1.1. A helyes kiejtés és a nyelvi helyesség is csak forma, noha lényeges eleme, de nem **lényege** a beszédnek és általában a kommunikációnak, hanem mindkettő csak alázatos „szolgáló leánya” az információnak, a gondolatnak – ha van gondolat és mondandó. A legfőbb „szolga” a mondandót hordozó „szöveg”, a „közlemény”. Ezt szolgálja a kiejtés, a hangzásforma. A beszéd – bár történelmileg „elsődleges” a látható, írott megjelenési formája mellett – hallható és ugyanakkor röpké életű megjelenési formája a nyelvnek is és a gondolatnak is.

1.2. Mi a nyelv? – Bárczi Géza A magyar nyelv életrajza című munkájában így vall róla: „A nyelv, gondolataink, érzelmeink kicserélésének ez a mindennapi használatú eszköze mindennemű emberi fejlődésnek egyik legfőbb tényezője, sőt föltétele. Neki köszönhető legnagyobbbrészt, hogy az egymást felváltó nemzedékek tapasztalatai halmozódhatnak, s az utódokra átszállhatnak; hogy a természet közömbös vagy éppen ellenséges erői ellen való harcot nem kell minden egyes generációnak előlről kezdenie, sőt minden egyes embernek külön elszigetelten megvívnia. [...] S „a nyelv” mindenki számára elsősorban az anyanyelv [...], melynek minden elemét ezer meg ezer emlék színezi és tölti meg tartalommal, mely egész nevelkedésünket, fejlődésünket kíséri, sőt bizonyos fokig gondolkodásunk tartalmát is meghatározza.”

Jeles írónk, Sánta Ferenc, más megfogalmazásban megismétli Bárczi gondolatait, s hozzáteszi: „[a nyelv] maga ösztökél arra, hogy többet ismerjünk meg a világból: több dolognak adjunk nevet. Vagyis több dolgot érintsünk meg a gondolatunkkal. Mert a nyelv gondolat: az tehát, ami egyedül képes birtokunkba adni a világot.” Azzal a gondolatsorral folytatja, hogy a nyelv gyönyörködtet is, ha helyesen használjuk, szabaddá is tesz, mert „ez

ad lehetőséget képességeinknek kibontására, s annak gyakorlására is, ami leginkább megkülönbözteti az embert az élővilágban – hogy ítélkezik. Megismer és ítélkezik. S ez az, ami az egyes ember szabadsága is.” Végül ezt írja: „Ő [a nyelv] általa él valamely nemzet. Magunk magyarok is. [...] ha a nyelv pongyolasága, botladozása a gondolat hitványulásának a jele, akkor romlása a nemzet életét veszélyezteti.” (A nyelvről – iskolásoknak.)

Ha egy kicsit továbbgondoljuk Bárczi Géza és Sánta Ferenc szavait, mondhatjuk: a nyelvben és a nyelv *használatában* is ott él – bár gyakran elrejtve – a múltunk, a jelenünk, a jövőnk. A nyelv ugyanis a nyelv használói által és a nyelvhasználatban él.

Ugyanakkor a nyelv egyszerre úr és szolga. Szolga, mert szolgálja a gondolatot és a gondolatcserét (a kommunikációt), de úr is, mert „uralkodik” a gondolatunkon, gondolkodásunkon is, hiszen-általa és vele gondolkodunk, általa-vele ismerjük meg és ragadjuk meg a világot. Jó úr, ha jól tanít, jól láttat és közvetít, rossz úr, ha ő uralkodik el – kliséivel, henye formáival a gondolkodásunkon.

1.3. Mi a nyelvhasználat? – A gondolat, mondandó kifejezésének – vagy a gondolattalanságnak, a mondandó elrejtésének – a *módja* a nyelv segítségével. És ebben az „életében” – mind írott, mind beszélt (hangzó) változatában és formájában – tükröz, ábrázol és jellemez is. Hordozza, közvetíti hangzásában is, írott formájában is azt a gondolatot, mondandót, szándékot, melyet általa és vele ki akarunk fejezni.

A gondolatnak, a mondandónak a megfogalmazási módja, nyelvi formája – stílusa –, hangzásformája által tükrözi is, egyúttal jellemzi is a beszélő (író) személyét, személyiségét (jellemét); pillanatnyi lelkiállapotát, annak esetleges változásait; megnyilatkozásának a tárgyhoz és beszédpartneréhez való viszonyát; a beszédhelyzetet és egyúttal azt a szűkebb vagy tágabb közösséget is (családot, munkahelyi együttest, vidéket, tájat, nemzetet), amelynek a beszélő vagy író a tagja, ahol él. – Ezt tudni illik, erre tudatosan ügyelni is kell fontos a rádiózásban.

2. Az utca és a közélet mintáiról, etikai, erkölcsi és beszédmagatartásáról nem szólva pár szóval érintsük az elektronikus médiumokból felénk áradó beszédet. Ha napjaink általános helyzetét nézzük, a következőket mondhatjuk:

2.1. A közszolgálati vagy közszolgálati jellegű rádiók és televíziók (Kossuth, Petőfi, Bartók adó, mrt, m2, Duna tévé, Hír tévé, PAX, Spektrum, NatGeo). nyelvhasználatát, kiejtését tekintve – annak ellenére, hogy sokan szidják nyelvhasználatukat, műsoraikat – állíthatom, hogy még mindig, még hibáikkal együtt is üde színfoltok és követendő jó minták a kereskedelmi adókból elhangzó beszédhez viszonyítva. Persze a műfaji kötöttségek és a megszólalók (hivatásos beszélők, külső szakértők, különböző műveltségű riportalanyok) beszédképessége következtében még ezeknél is rétegzett a

nyelvhasználat szövegben is, hangzásban is. Ráadásul ez utóbbiak is gyakran kénytelenek engedményt tenni igényességük rovására a közönség megnyerésére a kereskedelmi adókkal folytatott harc miatt.

2.1.1. A hivatásos rádiósok és tévések közül a közszolgálati adóknál a *bemondók, hírolvasók* beszéde – olykor még a kereskedelmi adók többségénél is – szinte mintaértékű. (Ők többnyire írott szöveget szólaltatnak meg. A riporterek, riporterműsorvezetők többségének beszéde (gyakran felolvasás, nagyon gyakran spontán élőszó, gyakran vágással „gyógykozmetikázva”) szintén elfogadható, kevés kivételtől eltekintve szinte mintaértékű. Jó mintát adnak az igényes beszédre mind felolvasásukkal, mind spontán beszédükkel. (Kérdés: mennyien figyelnek beszédükre, kik és mennyien hallgatják a közszolgálati adókat.)

2.1.2. A *nyilatkozók, szakértők* beszéde is elfogadható. Szaktudásukkal általában együtt jár nyelvi igényességük is. Persze akad nagyon vitatható megnyilatkozás is, még ha rövidítésekkel, a nyögések, hibák kivágásával „szépítve” van is a beszéd. Hogy milyen a meghívott szakértők beszéde, az sokban függ a beszédhelyzettől, a megnyilatkozók fogalmazási készségétől, anyanyelvi műveltségétől, szaktudásától. A tartalmában, nyelvi és hangzásformájában példamutatótól a „flott” semmitmondáson át a teljes üresjáratig, olykor a már érthetetlen hadaró kiejtésig széles a skála.

2.1.3. A „*gyalog*” *riportalányok*, az interaktív műsorokban betelefonálók beszéde – szövegformában is, hangzásában is „olyan, amilyen”. Tükrözi a beszélők gondolati összeszedettségét, személyiségét, műveltségi – olykor műveletlenségi – fokát. Hála a közszolgálati rádiók, tévék szerkesztőinek, viszonylag ritkán kerülnek adásba „beszédképtelen” megszólalók.

2.1.4. Baj van azonban, ha nem is nagy, a tudománynépszerűsítő tévéfilmek, tévéadások *alámondásával*. Sokszor még a hivatásos beszélőknek sincs fogalmuk arról, mit is olvasnak fel: szövegmondásuk egysíkú, unalmas, tele van értelemtorzító hangsúlyozással, rossz dallamvezetésű mondatokkal. Hangzásbeli sztereotípiákkal. Érezhető, hallható, hogy nem tanulmányozták át a megszólaltatandó szöveget: blattolnak, hangsúlyozási, hanglejtési kliséket használnak. Szerencsére a látvány, a film képanyaga sok mindent „eltakar” és a helyére tesz.

2.1.5. Külön gondot jelent az ifjúságnak szánt adások beszéde. Ezek számos esetben szövegükben is, hangzásukban is „csináltak”. Nyelvhasználatukban is mesterségesek: álifjúsági nyelven, áltermészetességgel szólalnak meg. Rendszerint érződik a szerepjátszás.

2.2. Sokkal nagyobb a gond a *kereskedelmi adóknál*, elsősorban a kereskedelmi rádióknál.

2.2.1. Bár a *hírolvasók* beszéde többnyire itt is elfogadható, mégis meg kell említenünk beszédüknek egy, nem éppen szimpatikus tulajdonságát.

Tempójuk túlságosan, olykor a pontos artikulációt is károsítóan gyors. Inkább csak tempója van, semmint lendülete és ritmusa, dallamvezetése többnyire egysíkú, emelt fekvésben monoton „zsinórbeszéd”. Mert állítólag ez a modern. Nem hallunk igazi, értető szövegmondást. Ez azért káros, mert a hallgatót is gyors, dallamtalan beszédre ösztönzi. Nem szólva arról, hogy megnehezíti az információ befogadását. „Elmegy a fejek fölött.”

2.2.2. A tartalmas és igényes beszéd szempontjából gyakran erősen negatív minta a *műsorvezetők* beszéde. A kereskedelmi televíziók adásaiban főleg az ifjúságnak szánt műsorok szereplőinek „ál-fiatalos” beszéde. A könnyűzenei témákban ők nagy jártasságot árulnak el, csak éppen a nem magyar zeneszerzők és együttesek, énekesek nevét mondják túlzottan tökéletesen idegenes kiejtéssel, többnyire már hipertökéletes és ezért érthetetlen angolsággal. Műsorvezetői csevegésük is gyakran csak fecsegés: teljesen magánjellegről is társalognak. Nincs igazi mondandójuk. A konferáló szövegek tempója is túlságosan fel van pergetve, beszéddallamuk is gyakran idegenszerű; állítólag ez a korszerű. Nehéz elfogadtatni, hogy a nyugati (francia, olasz, spanyol) adók gyors ritmusú beszéde nyelvük jellegéből adódik: több szóval kell kimondaniuk azt, amit a magyar, ragozó nyelv lévén, egyetlen szóval is ki tud fejezni.

2.2.3. Náluk sokkal problematikusabb a kereskedelmi rádiók bizonyos állandó és felkapott, sztárolt szereplőinek – köztük számos műsorvezetőjének – a beszéde. Némelyiküknek „szövegelése” – kissé megváltoztatva József Attila szavait – „kecstelenül oktan, sőt ostoba fecsegés”. Témáik gyakran magántémák, stílusuk is gyakran triviális, sőt gusztustalan, otromba. Szövegformájában is, hangzásában is. Az a hallgató érzése, hogy beleselkedik, behallgatódzik valamilyen magánlakásba. A műsorvezetők egy jelentős része nem veszi észre, hogy magánügye, magántémája még nem közérdekű téma – annak ellenére, hogy saját maga vagy közvetlen beszélgető társa számára érdekes lehet.

Ennek egyik oka: ezt a stílust, beszédmodort hozták magukkal. Valóban lezserek, nem is tudnak, nem is akarnak mások lenni. Exhibicionizmusuk, olykor tudatlanságuk miatt nem is gondolnak arra, hogy a nyilvánosságnak és a magánéletnek is témában is beszédmodorban is más-más a normája.

A másik ok a tudatos tabutörés lehet: olyan témákról beszélni, melyekről ez idáig nyilvánosan nem volt szokás, „illetlennek” számított szólni, és olyan stílusban, mely a trágárságig „őszinte”, „szókimondó”, ezért a beszédstílus is egyrészt olyan tabutörésnek számít, amelyen jólesően botránkozik meg az igényesebb hallgató, és amelyet éppen hétköznapisága miatt sajátjának érez az igénytelen hallgató. A tévéműsorok közül a Való Világ és a Heti hetes típusú adásokat sorolhatjuk ide.

Mivel a kereskedelmi adók – éppen zenei anyaguk miatt – a leghallgatóbb rádiók közé tartoznak (távolsági autóbuszokon, taxikban, magánautókban, üzletekben mindenütt a kereskedelmi csatornák zenéjét lehet hallani) mind a helyes magyar beszédre, mind megfogalmazás- és gondolkodásmódjára, sőt nemegyszer az erkölcsi magatartásra is – állítom – rossz, romboló mintát adnak. Mintha némely kereskedelmi adó műsorvezetője a vélemények, nézetek kimondásának szabadságát, a szólásszabadságot összetévesztené a nyelvhasználat *szabadosságával*. A szólásszabadság ürügyével megengedi magának a gondolkozásbeli és megnyilatkozásbeli alpáriságot.

2.2.4. Az ún. *interaktív műsorok* egy részében a betelefonáló rádióhallgatók részben jókívánságukat fejezik ki, részben zeneszámokat kérnek. E műsoroknak tematikus részében a megszólalók gyakran saját gondolataikat mondják el, ezekhez kérnek tanácsokat. Máskor közérdekű témákat próbálnak megbeszélni. Megnyilatkozásaik, beszédük olyan, amilyen; személyiségüket, kulturális színvonalukat, igény szintjüket tükrözi. Spontán élőszóval megnyilatkoznak ők, a spontán élőszóra jellemző, olykor ijesztő szövegalkotási pontatlanságokkal. Nagyobb baj, hogy ezeket a tematikus beszélgetéseket vezető-irányító, rendszerint fiatal „műsorvezetők”, az adott rádió munkatársai is többnyire rendkívül felkészületlenek. Nincs – életkoruk miatt sem lehet – valódi tapasztalatuk a felvetett vagy adott témával kapcsolatban, olykor még igazi mondandójuk sincs.¹ Ennél nagyobb baj: nem áll mellettük olyan szakértő sem, aki segíthetne nekik, és valódi tanácsokat adhatna a betelefonáló és tájékozatlan, gyakran segítséget kérő hallgatóknak. Ennek hiányában – bár ez sem kevés! – a beszélgetés nem több a problémák meghallgatásánál – és mellébeszélésnél. Lényeglátó, összeszedett gondolkodásra nem nevel mintájával. Legfeljebb felszínes gondolkodásra. A közszolgálati adók interaktív műsorainak többségében a műsorvezető-szerkesztőn kívül olykor két szakértő is segítségére siet a betelefonáló hallgatóknak.

3. A kereskedelmi rádióknak és tévéknek nyelvi és etikai magatartása rendkívül fontos (lenne) az általános műveltség és a beszédkultúra fejlesztése szempontjából. Jó lenne, ha ezek a rádiók, tévék *szolgálni* és nem csak *ki-szolgálni* akarnák hallgatóikat, azt a korosztályt, társadalmi réteget, réteggözöniséget, amelyet adásaikkal megcéloztak. Hiszen még a kereskedelmi rádióknak és televízióknak is el kell(ene) látniuk bizonyos közszolgálati feladatokat (tájékoztatást és kulturális funkciót is) a szórakoztatás mellett. Mivel pedig „a rádiónak”, minden rádiónak és minden tömegtájékoztató orgánumnak nagy a hitele és tekintélye, az átlagos műveltségű hallgatók e rádiók

---

¹ Pl. az egyik kereskedelmi rádiónak egyik egyébként igényes, jó beszédkészségű és kommunikatív képességű fiatal, nőtlen, gyermektelen, szülőszobát nem látott munkatársa beszélgetett a hallgatókkal a párválasztásról és az apás szülésről.

és tévécsatornák nyelvi–etikai magatartását tekintik, vagy legalábbis fogadják el (beszéd)mintának.

De még ha nem fogadják is el – a rádiók iránt kétségtelenül meglévő tekintélyt legyőzve – a kereskedelmi csatornákból állandóan hallott beszéd mondandójával, tematikájával együtt (gondoljunk csak a reklámhatásra) észrevétlenül belesulykolódik nyelvi tudatukba. Hiszen a zeneszámok, zenei blokkok között megszólaló beszéd tartalmával, hangzásformájával akkor is hat, ha nem figyelünk rájuk. (A gyerekek mennyire tudják a reklámszövegeket!)

4. Sajnos az utcákon, némely rádióadásban, tévécsatornán hallható igénytelen beszédet alig-alig tudja ellensúlyozni az iskolai anyanyelvi oktatás és a Péchy Blanka alapította Kazninczy-díj meg a belőle kinövő mozgalmak, pedig ez utóbbiak többsége éppen az iskolai anyanyelvoktatás erősítését célozza.

Bizony az általános iskolákban az alsóbb osztályokban az olvasás, felolvasás tanításakor –nagyobb figyelmet lehetne – kellene – fordítani a szűkebb és tágabb értelemben vett kiejtésre (az előbbiben a pl. a tájnyelvi ejtés értékeinek megóvására és a beszédhibák javítására), a felsőbb osztályokban, középiskolákban ezen kívül az értő/értető szövegmondás, a helyhez, alkalomhoz, beszédpartnerekhez illő kommunikáció tudatosítására – de nemcsak a magyarórákon a feleléskor, a szemléltető bemutatáskor, a versmondáskor. Mindezekben felül a gondolkodás, a szövegalkotás és az etika összefüggésének tudatosítására, s ezek együttes fejlesztésére. Bizony igaza van Illyés Gyulának, amikor arra hívja fel a figyelmet, hogy „a jó magyar beszéd és írás *tanítását* a *helyes gondolkodás* tanításával kell kezdeni” és „Az írás és beszéd *módja* mindenkit leleplez”.²

5. Miért volt szükség a „beszédfejlődésnek” ilyen áttekintésére?

Azért, mert a „kezdő” rádiós, tévés is ezt a beszédfejlődési utat tette és teszi meg. Az ezekben a „körökben” kapott minták alapján alakítja ki a maga „beszédnormáját”, mind a „beszédetika”, mind a „beszédesztétika” terén. Az „innen hozott anyagból” gazdálkodik a mikrofon és a kamera előtt is. Érdeemes megnézni, elegendő-e az a nyelvi képrés, elegendő-e az az ismeretanyag, mellyel a kezdő rádiós nekiindul pályájának. Fel vannak-e készülve a pálya sokirányú feladataira.

A nyilvánosság előtti megszólaláshoz nem elegendők a „magánéleti normák”. A nyilvános megszólalás, a nyilvános szereplés más „normák” figyelembevételét követeli meg. (Vagy legalábbis kellene, hogy megkövetelje.) Már csak azért is, mert a nyilvános és a nyilvánosságnak szóló beszéd más kommunikációs szituációkban zajlik le, mint a magánszféráé, akár közvetlen

---

² Magyar beszéd – elemistáknak. A kiemelések tőlem. W. I.

és totális kommunikációról legyen is szó, akár az elektronikus tömegtájékoztatásról.³ Ráadásul a „korszerű”, a „mai” tömegtájékoztatás más, keményebb feladatok elé állítja a rádiók, tévék munkatársait.

6. A rádiós és tévés beszéd jellegéről, változásáról

A rádiózással foglalkozó szakértők az 50–70-es évekről szólva a Magyar Rádiót többnyire „felolvasó rádió”-ként emlegették – főleg az ún. prózai és információs műsoroknak kommunikációs szituációi, következésképpen szöveg- és hangzásformája alapján. Ezt a „felolvasó rádiót” az jellemezte, hogy a prózai adásoknak, azaz a szűkebb és tágabb értelemben vett tájékoztató műsoroknak szövegeit a szerzők (hírszerkesztők, tudósítók, kommentátorok, újságírók, szakszerzők, műsorszerkesztők) először *írásban megfogalmazták*, majd az írott szöveget felolvasták. A hallgatókhoz tehát – elvileg – gondolkodva fogalmazott, tehát nyelvileg jól megszerkesztett szövegek, közleménye jutotta el.

A hatvanas, de még a hetvenes években is főleg rádióbemondóknak, később egyre gyakrabban maguknak a szerzőknek – mindenképpen tanult beszélőknek – a tolmácsolásában, felolvasás formájában hangzottak el a híradásoknak, politikai jellegű, tudomány-népszerűsítő műsoroknak és a zenés műsoroknak az összekötő szövegei. Jelentős részük egyenes adásban (így pl. a hírek, krónikaműsorok), más részüket előbb hangszalagon rögzítették (pl. a kommentárokat, hírmagyarázásokat, tudósításokat, a tudomány-népszerűsítő előadásokat, a könyv-, film-, hangverseny-ismertetések és -kritikák többségét), majd későbbi időpontban forgatták le. Így kerültek – kerülnek ma is – adásba az irodalmi műsorok, hangjátékok is.

Természetesen riportok, interjúk, „beszélgetős műsorok” is elhangzottak az adásokban. Ezeknek szereplői (riporterek, riportalanyok) általában spontán módon fogalmazva, „egyenes beszédben” (tehát nem írott szöveget felolvasva) fejtették ki gondolataikat. A magnóval felvett, tehát hangszalagon rögzített beszédet azután a riporter vagy a szerkesztő – nemegyszer az adásidő szűkössége miatt is – „megvágta”: elhagyta belőle a nem lényegre törő részeket, a gondolati üresjáratokat. Néha nyolc-tíz perces felvett anyagból készült el az egy-két-három perces, gyakran 30–40 másodperces riport, amely végül is adásba került. Számos esetben – már amennyire lehetett – a riporter-szerkesztő nyelvileg is megtisztította a mondatokat. Kihagyta belőlük a spontán beszédre jellemző töltelékelemeket, a gondolkodással, szókereséssel együtt járó hosszabb szüneteket vagy a nyögéseket, pontatlan megfogalmazásokat, a gondolkodás üresjárait stb. Olykor még sorrendiségükben is átrendezte az elhangzottakat. Többnyire célratörőbbé alakította: fesze-

---

³ Ezek mind megvannak a köz- és magántudatunkban. Egy részük meg is van fogalmazva az újságírói etikai kódexekben és az illetan- és protokollkönyvekben. Kérdés, hogy ezeknél miért és mennyivel erősebb a „tabutörés”.

sebbre-rövidebbre kurtította a szöveget. Mindennek eredményeként általában célszerűbben megszerkesztett, logikailag rendezett és nyelviileg is pontosabban, igényesebben megfogalmazott szöveg került adásba. (Azért még így is találtak elég sok kifogásolni valót – pl. zsargonelemeket, felesleges idegen szavakat stb. – a nyelvi pontosság és nyelvi helyesség védelmezői, annak ellenére, hogy a beszéden olykor alig-alig lehetett észrevenni, hogy a megnyilatkozó esetleg iskolázatlan, sőt analfabéta volt.)

Ebben az időszakban viszonylag kevés volt az ún. „egyenes adás”, az „élő”, tehát az olyan helyszíni riport, tudósítás, mely az események lezajlásával egyidejűleg került sugárzásra. Főleg a sporteseményekről (labdarúgó mérkőzésekről) vagy a nagyobb politikai rendezvényekről (pl. pártkongresszusokról) hallhattunk közvetítést „élőben”.

Nagyjából ugyanez volt a helyzet a televíziózásban is.

A 70-es évek közepétől, a 80-as évek elejétől (a televíziózásban kb. a 90-es évektől) megváltoztak és egyre nagyobb mértékben változtak meg a rádiózási (és televíziózási) szokások. A „felolvasó rádió” egyre inkább „beszélő rádióvá” alakult át – kétféleképpen is. Kezdetben az előre, írásban megfogalmazott szövegeket (pl. híreket, tudósításokat, szakelőadásokat) már nemcsak hivatásos és tanult beszélők szólaltatták meg, hanem mind gyakrabban a szerzők: a rádiós hírszerkesztők, a rádiós újságírók, kommentátorok; még később a szakírók is saját maguk olvasták be írásaikat. Ennek egyik eredménye az lett, hogy az évek során megváltozott a rádiós információs szövegeknek a stílusa, elsősorban mondatszerkesztése, de hangzása is.⁴

Korábban ugyanis az informatív rádiós közlések szövegét, mondat- és szövegszerkezetét az írottság, a tömörségre törekvő *trótt nyelvi stílus* jellemezte. A szövegmondatok többségét az olyan túlságosan is tömör, grammatikailag egyszerű bővített mondatok adták, amelyekben sok volt az ún. balra bővített, azaz több alá- és mellérendelt, „alászerkesztett” tagból álló szószerkezet.⁵ (Az ilyen mondat gyakran volt „grammatikailag” egyszerű bővített mondat.) Az ilyen „szimultán szerkezetű” mondatokból álló szöveget kezdetben csak a hivatásos beszélők (bemondók, előadóművészek) tudták biz-

---

⁴ Vö.: A rádióbemondó beszéde című kötet (MRT TK, Bp., 1973) tanulmányaival és a Magyar Rádió Rt. nyelvi bizottságának jelentéseivel.

⁵ Vö. Deme László: Kinek is fogalmazunk? Tiszatáj, 1971, 856–62; Deme László: A bemondói munka mondatfonetikai kérdéseiről. In: A rádióbemondó beszéde, MRT TK 1973, 71–101; Deme László: A szövegalkotás szerkezeti-szerkesztési kérdései. In: Szónokok, előadók kézikönyve, Kossuth Könyvkiadó, 1974, 116–51; Deme László: A rádióban elhangzó beszédről. MRT TK Tanulmányok VIII. 4. 1976.; Deme László: A rádióhírek szövegezése és elmondása. MRT TK Tanulmányok X. 1978, 1. sz. 1–68; Deme László: A rádióhírek szövegalkata és hangzásformája. RTVSzle II. 1978, 48–55; Deme László–Cserés Miklós: A rádióban elhangzó beszédről [1976]. In: A hatékony rádiózásért – A Rádió nyelvi bizottságának elemzéseiből (1976–1991). Kiadja a Magyar Rádió nyelvi bizottsága, 1993, 13–50.

tonságosan és értelmesen: értőn-értetve felolvasni.⁶ Gyakran még ők is kínlódtak a túl tömör mondatszerkezetű hírek, szakszövegek megszólaltatásával. (Következésképpen még az ő szövegmondásuk is gyakran „steril”, biztonsági felolvasás lett: egyenletes beszédírámmal, szűk hangterjedelemmel, nagyjából egyenlő erejű hangsúlyokkal, nem a lényeget kiemelő hangsúlyozással.) Az ilyen szövegek jó tolmácsolása – különösen a nyolcvanas évek elején – nagy gondot jelentett a beszédtechnikailag képzetlen szerzőknek: nem tudták értve-értetően: logikus hangsúlyozással, hanglejtéssel megszólaltatni a saját maguk által írt szöveget – legfeljebb csak „hangosítani”: szóról szóra, mondatról mondatra araszolgatva, agyonhangsúlyozva felolvasni. Ezért gyakran előfordult, hogy a hírszerkesztők saját szövegüket, melyet az Esti krónika első kiadásában még maguk olvastak fel, a második kiadásában már bemondókkal szólaltatták meg.

A hetvenes évek közepétől – éppen az elmondottak felismerése miatt – a rádiós szövegek stílusa kezdett egyre kommunikatívabbá, mondhatóbbá válni.⁷ A szövegmondatok szerkezete egyre inkább közeledett az élőszerű szerkesztésmód felé: a túl tömör, bonyolult szószerkezeteket tartalmazó egyszerű bővített mondatok helyét mind nagyobb mértékben átvették az ún. szukcesszív mondatok. Ezek olykor grammatikailag bonyolultabbnak tűntek, hiszen többszörösen – de nem sokszorosán – összetett mondatok voltak, mégis könnyebben lehetett megszólaltatni őket, mert hozzátoldó szerkesztésmódjuk következtében nem kellett a feszített – alászerkesztett – bonyolult szószerkezeteket nagy dallamívvel összefogva hangosítani. Ugyanakkor kommunikatívabbakká is váltak az ilyen módon megfogalmazott szövegek, hiszen a hallgatót nem kényszerítették fokozott figyelemre. Hozzátoldó szerkesztésmódjuk következtében kisebb nyelvi-logikai-grammatikai egységekben sorolták, sorakoztatták egymás után az információkat.

Mindez nagyjából még ma is érvényes az információs műsorok – így a híradások, krónikák, híradók – nagy részére. Ezek még ma is „felolvasó” és előre megszerkesztett adások mind a rádiókban, mind a televíziókban. A televíziókban a nem felolvasásos (hanem spontán beszédes) adások jelentős része nem egyenes adás, felvételtől sugározzák.

A „beszélő rádióvá” való (át)alakulás másik formája az volt, hogy – az előre megírt, majd felolvasott szövegű adások mellett – mind több olyan műsor hangzott el, melynek gondolatait már nem előre, nem írásztalnál fogalmazták meg, hanem „mikrofonnál írták”: egyre több lett a riportműsor, és

---

⁶ Vö.: Deme László: Grammatikai képlet és akusztikai képlet kapcsolatához. Magyar Fonetikai Füzetek (MFF.) 3. 1978, 7–13.

⁷ Vö. Wacha Imre: A rádióhírek kommunikativitása (A rádióhírek megfogalmazásáról és mondhatóságáról). Nyr. 113. 1989. 412–25; uő.: A rádióhírek szövegformája és megszólaltatási gondjai (A rádióhírek megfogalmazásáról és mondhatóságáról). Nyr. 114. 1990. 129–42.

gyakrabban sugárzott a rádió (és a televízió is) olyan informatív műsorokat is, amelyeknek szereplői: a politikusok, tudósítók, kommentátorok, szakértők, szakelőadók, kutatók, tudósok, sőt a hétköznapi emberek már beszélgetésben, többé-kevésbé természetes beszédhelyzetben, riportalként vagy meghívott szakértőként, olykor kerekasztal-beszélgetésben, spontán előszóval fejtették ki gondolataikat, nézeteiket. Az így elmondottak többnyire még mindig nem az eredeti megfogalmazásban hangzottak fel és el az adásokban: a hangszalagon (videofelvételen) rögzített gondolatsort a rádiós és tévés munkatársak (riporterek, szerkesztők) – mint korábban is – „megvágták”, többnyire tartalmában is, nyelvében is célratoróbbá alakították, feszesebbre-rövidebbre kurtították.

A tájékoztató jellegű műsorok (hírek, tudósítások, kommentárok, krónikaműsorok, kritikák) többségének szövege ekkor is írásos alapról szólalt meg. Jelentős részük élő, egyenes adásban (pl. a hírek, a krónikák bizonyos műsorvezetői és hírszövegei), más részük pedig (hang)felvételtől – a rádióban a krónika jellegű adásokban bejátszásként (pl. a tudósítások, riportok, az összetett riportműsorok egységeit összekötő műsorvezetői szövegek, a szakelőadások), a televízióban a híradó típusú adásokban felvételtől, sok esetben alámondással vagy szóharapással hangosított képsorok formájában. Így van ez ma is.

Az írott alapról megszólaló szövegek szövegformájára ekkor már eléggé erőteljesen hatott az előszó és a kommunikativitás követelménye: mondat szerkezeteik oldottabbak, gördülékenyebbek, következésképpen könnyebben mondhatók.

Napjainkra már többé-kevésbé megfordult az arány. A Kossuth rádióban – legalábbis egy, a rendelkezésünkre bocsátott vizsgálati anyag alapján (2001. aug. 7.) ezt állíthatjuk – erőteljesen visszaszorult a felolvasás. Többnyire csak az olyan szövegek hangzanak el írott alapról, amelyek a publicisztika műfaji rendszerezése alapján a szűkebb értelemben vett információs és a kritikai, illetőleg az ún. járulékos műfajcsaládba sorolhatunk (a hírek, a krónika típusú műsorok hírei, műsorvezető szövegei, a tudósítások, a tudomány-népszerűsítő műsorok, szakelőadások, kommentárok, kritikák, valamint az irodalmi műsorok – versek szépirodalmi alkotások – stb.). A műsorok más részében természetes beszédhelyzetben, pontosabban valódi kommunikációs helyzetben megfogalmazott, de hangszalagon rögzített, spontán előszó hangzik fel. Még az olyan műsorokban is, amelyek tartalmukban voltaképpen közérdekű információkat (pl. politikai, gazdasági, tudományos jellegű tudnivalókat) hordoznak, tehát ilyen alapon a szűkebb értelemben vett információs műfajcsaládba sorolhatnánk őket. Mivel azonban beszélgetés, riport és interjú formájában jelennek meg (mint például a Határok nélküli adás egy részében), a publicisztika tudományának rendszerezése alapján a

riport, interjú kategóriába sorolandók. Az ilyen riportok többsége azonban még mindig nem teljesen spontán, hiszen többnyire megszerkesztett, gyakran nyelvileg is „kiigazított” formában kerül adásba. A beszéd a maga természetes, nyers formájában szinte csak az egyenes, élő adásokban szólal meg (pl. a helyszíni tudósításokban, riportokban, vagy például a Bartók rádió zenedélutánjaiban, melynek műsorvezetői szövegét olykor jeles költők, zeneesztétikusok mondják, teljesen szabad szövegalkotással), valamint az ún. interaktív műsorokban hangzik fel. Ezek viszont azt mutatják: sok tanulni-valónk lenne, hogy élőszóban, spontán módon is kerek, követhető, egészséges mondatokkal fogalmazzuk meg gondolatainkat.

Megváltozott az arány a televíziózásban is. Szinte mindegyik csatornán megjelentek az ún. beszélgetőműsorok és kerekasztal-beszélgetések amelyekben a szerkesztő-riporter–műsorvezető valamilyen közérdekű kérdést vitat meg a közélet vagy a tudományos élet egy vagy több illusztris képviselőjével, szakértőjével. Ezeknek azonban a többsége előre felvett és megvágott-megszerkesztett műsor. Kevés az igazi egyenes adás.

Még inkább megváltozott az élőszó és a felolvasás aránya a kereskedelmi rádiókban.⁸ Ezek az adásidő túlnyomó részében zenét sugároznak. A közszolgálati rádióval szemben gyakori, sőt túl gyakori szignálszerű bejelentkezésük. (A szignálok szövege részben állandó, részben változó.) A kereskedelmi rádiók meghatározott időtartamban – és időpontban – reklámokat játszanak be. Többnyire óránként híreket is hallhatunk. Az adásidő egy részében délelőtt is, délután vagy este is többféle beszélgető és álbeszélgető, interaktív blokkok vannak. Az utóbbiak egyikét-másikat felvételtől megismétlik. A valódi interaktív műsorok telefonbeszélgetéseit a műsorvezető irányítja-vezeti. Műsorstruktúrájuk azonban nem annyira pontos és következetes, mint a közszolgálati rádióé. Ez utóbbinál mindig azonos időpontban jelentkeznek a hírek, krónikák és az állandó jellegű műsorok. Még a reklámok is. A közszolgálati adók műsorszerkezete és műsorrendje megbízható.

A kereskedelmi adókban a zeneszámokat, a zenei blokkokat a műsorvezető konferálja be, sokszor a betelefonáló hallgatók kérését teljesítve, többnyire spontán élőszóval, gyakran az adó szignáljával, olykor a reklámmal együtt. A szignálok írott szövegre épülnek, ugyancsak írott szövegen alapulnak a megjátszottan, reklámhangvétellel, olykor több szereplővel megszólaltatott – eléggé hatásvadász reklámok is. (A reklámhangvétel és vele együtt egy felpergetett beszédtempó a közszolgálati adók reklámjaiban is megfigyelhető.) Felolvasással szólalnak meg a hírek. A beszélgetős műsorok részben egyenes adású és teljesen spontán beszélgetések a műsorvezetők (rádiós

---

⁸ A kereskedelmi televíziózásban kevésbé. Megvágott és megszerkesztett változatban kerül adásba még az olyan spontán-beszélgetéses műsor is, mint a Fábry-show. Egyenes, megvágatlan, bizonyos értelemben interaktív adás viszont pl. a Duna Televízióban a Kalendárium.

kollégák) között, részben – az interaktív műsoregységekben, illetőleg zene-számok kérésekor – egyenes adású spontán beszélgetések a műsorvezető és a betelefonáló hallgatók között, részben pedig előre felvett álbeszélgetések, részben pedig megtervezett „becsapásos” – tegyük hozzá: sokszor ízléstelen – telefonbeszélgetések. Nyelvi és hangzási formájukon ez erőteljesen érződik is.

7. A kommunikációs helyzetekről

A beszédcselekvést és a rádiós kommunikációs szituációt, valamint a rádiók munkatársainak kommunikációs tevékenységét vizsgálva a rádiós beszédhelyzeteknek és magának a rádiós beszédnek – nyelvhasználatra, nyelvi illemtanra is kihatóan – két fő típusát, a rádiók munkatársainak kétféle szerepkörét, kétféle kommunikációs funkcióját szokás megkülönböztetni.⁹

„Adásidejének nem lebecsülendő hányadában a rádió – még ma is – valójában nem beszél, hanem *felolvas*; ami szövegeinek fogalmazás- és hangzásformája szempontjából meglehetősen nagy különbséget jelent. Felolvas a hírolvasó, a jegyzetíró, a kommentátor, a szakelőadó; nemegyszer a riport- vagy interjúalany, a nyilatkozattevő is. Az utóbbi két évtizedben nőtt meg, először fokozatosan, majd ugrásszerűen az élő adások (egyenesben közvetített riportok, interjúk, tudósítások, közvetítések stb.) száma, s ezzel a dolog természeténél fogva a *spontán beszéd* részesedési aránya. Ez utóbbi belül persze egyre fontosabbá válik a különbség – és a különbségtétel – aszerint, hogy a *rádiós beszélő* milyen viszonyban, milyen minőségben szólal meg.

Tudnunk kell: minden beszédaktus – minthogy partnerhez irányul – három pillérre épül. Az első a kapcsolat felvétele, a második a kapcsolattartás, a harmadik a kapcsolat lezárása. A valóságos kommunikációs helyzetben – melyben a két partner bármikor helyet, szerepet cserélhet: a beszélő hallgatóvá, a hallgató beszélővé válhat – a szerepcseré nem igényel újból és újból kapcsolatfelvételt és -lezárást; a megnyilatkozások egymásra támaszkodva enélkül is összeállnak egésszé. – A rádiózásban bonyolultabb a helyzet. A *rádiós beszélő* [azaz a rádió munkatársa] valójában *információs helyzetben van* [kiemelés tőlem, W. I.]: még ha közvetlenül a hallgatónak beszél, akkor sem *vele*, csak *hozzá*; ha meg látszólag beszélget valakivel, a vele felvett kommunikatív kapcsolat igazából ugyancsak a hallgatónak szól, az ő informál(ód)ását célozza és szolgálja. Ilyenkor a rádiósnak mindkét féllel – a beszédpartnerrel, de a hallgatóval is – fel kell vennie, tartania, majd is lezárnia a kapcsolatot.

---

⁹ Deme László: A rádióbemondó beszéde; uő: A nyelvi érintkezésformák problémái a rádiózásban. A Magyar Rádió Részvénytársaság Oktatási Osztálya, Bp. 1991., 1997.; l. még Deme László–Grétsy László–Wacha Imre (szerk.): Nyelvi illemtan. Szemimpex kiadó. Bp. é.n. 85–90. Vö. még: Wacha Imre: Beszéd: szituáció, szöveg és hangzás együttese a rádióban és a televízióban. In: Nyelvészet és tömegkommunikáció. I. Szerk. Grétsy László. Tömegkommunikációs Kutatóközpont Bp. 1985.

Így most felvetett témánk [a nyelvi érintkezésformák] szempontjából az a típusalkotó szempont, hogy *kihez szól* közvetlenül a rádiós beszélő (mondjuk így a beszélő rádiós). Ha a hallgatóhoz, akkor a *rádiós szempontjából* „beszélő műsorról”, a hallgató(k)hoz fűződő információs–kommunikációs kapcsolat tekintetében *direkt műsorról* van szó; ha viszont a hallgató füle hallatára beszél ugyan, de valaki mással (és persze valaki mással ugyan, de a hallgató „számára”), akkor ez a rádió felől nézve „beszéltető műsornak”, a hallgatóhoz fűződő információs–kommunikációs kapcsolat szemszögéből *indirekt műsornak*” minősül.”¹⁰

7.1. Magam a rádiós és tévés információs–kommunikációs szituációkat részben *kevert*, formailag – majdnem – közvetlen, részben pedig *áttételes kommunikációnak* tartottam.¹¹ A rádióban részben, a televízióban – látszólag – teljesen totális kommunikációnak. Olyannak, amelyben a kommunikáció egyszerre és együtt zajlik a verbális és nonverbális csatornán, szemben a korlátozott kódú, írásos kommunikációval. Csakhogy ezek – a közvetlen és totális, valódi kommunikációval ellentétben – egyirányú, informatív helyzetben lezajló közlések. A *rádióban* a verbális (azaz a szóbeli) közlés egyszerre és együtt verbális, orális és auditív, de nem vizuális. A szövegmegértést tehát kiegészítik és segítik (már amikor) az akusztikus eszközök: pl. a hangsúlyozás, a hanglejtés és a beszédrítmus. A *tévében* a verbális közlést – egyszerre orális és auditív formája mellett – kiegészíti és segíti még a vizuális csatorna is: a látvány, amely gyakran többletinformáció(ka)t is hordoz (pl. mutatja a beszélőket, a helyszínt, a hallgatókat stb.), olykor azonban eluralkodik a verbális csatorna felett: éppen eltereli a figyelmet a lényeges verbális információról, vagy más hangsúlyt emel ki, mint a verbális közlés.

7.1.1. Az *áttételes közlés* a rádiós kommunikációban zömmel a *direkt*, a rádiós szereplő szempontjából a *beszélő* műsoroknak felel meg. A közlésfolyamatot tovább elemezve ez azt jelenti, hogy a gondolatoknak közlése – már az adó fél szempontjából is két lépcsős folyamat: az első a gondolatoknak nyelvi formába öntése, azaz verbalizálása, megfogalmazása. Ez többnyire *írásos* cselekvés: gondolkodva fogalmazás. Eredménye az (elvileg) pontosan megfogalmazott, kidolgozott nyelvi kódú *írott* szöveg.

Az első mozzanat – célját tekintve – kétirányú lehet: a) a szerző a saját maga számára fogalmazza meg és rögzíti írásban közlendő gondolatait, hogy majd egy későbbi időpontban saját maga olvassa fel; b) más számára fogalmazza meg mondandóját, hogy majd ez a másik személy (bemondó, felolvasó, műsorvezető) szólaltassa meg – lehetőleg adekvát módon – az ő számára és a későbbi hallgatók számára írásban rögzített szöveget.

---

¹⁰ Deme 1991/1997.

¹¹ Vö. Wacha Imre: A korszerű retorika alapjai. Szemimpex Kiadó, Bp., [1994]. I: 134–52.

A második mozzanat – akár maga a szerző (író) olvassa fel szövegét, akár más szólaltatja meg – (elvileg) két „ütemű”. Az elsőben a megszólaltató (a szerző vagy a felolvasó) átolvassa, át tanulmányozza a szöveget: miként van az tartalmi, szövegszerkezeti szempontból felépítve, logikailag, nyelvileg megszerkesztve, melyek a fontos, hangsúlyozandó-kiemelendő részei stb. A második ütem az írott nyelvi kódnak akusztikus nyelvi kóddá való átalakítása: a hangosítás, felolvasás, az akusztikus megszólaltatás.

Ezt a két folyamatot sematikusan így ábrázolhatjuk (A = szerző, B = felolvasó):

$$A \longrightarrow A \longrightarrow \text{Hallgató}$$

Azaz: fogalmazás > a leírtak felelevenítése és átkódolása (felolvasása) > befogadás a hallgató részéről.

$$A \longrightarrow B \longrightarrow \text{Hallgató}$$

Azaz: fogalmazás > az írott szöveg át tanulmányozása és átkódolása (felolvasása).

Ezt követi a hallgató részéről:

a befogadás (meghallás) > megértés > a hallottak, megértettek tudatosítása.

Megmarad tehát a valódi, közvetlen, négylépéses kommunikációból a közlés és a vétel, s elmarad a hallgató, a befogadó részéről a visszajelzés, valamint a közlő újraszabályozó tevékenysége. Ezért nem kommunikációs, hanem csak információs az ilyen beszédhelyzet. Tipikusan ilyen szituációban születnek meg a hangzanak el a rádió és tévé felolvasásai, az egyszemélyes megnyilatkozások, pl. a hírek, tudósítások, konferálások, összetett műsorokban bizonyos műsorvezetői szövegek, illetőleg az ilyen műsorok összekötő szövegei, az egyszemélyes szakelőadások stb. Sőt ilyen beszédhelyzetben szólal meg egymás mellett és egymás után a krónika típusú műsorokban a műsorvezető-szerkesztőnek, a hírolvasó bemondónak és a tudósítónak előre megfogalmazott szövegen is alapuló beszéde. Igaz, a krónikaműsorokban a stúdióban ott ül egymás mellett a műsorvezető szerkesztő és a bemondó – a tudósítást, a riportokat többnyire már felvételről játsszák be –, hallják egymás beszédét, és ekkor is, egyéb esetekben is ott van, és hallja a beszédet a technikai helyiségben tevékenykedő műszaki személyzet. A beszéd azonban *nem hozzájuk* szól, csak a *jelenlétükben* hangzik el. (Legalábbis nem elsődlegesen szól hozzájuk.) S ha ők egymással vagy a szereplőkkel beszél(ge)tnek, az egy másik kommunikációs folyamat. Ilyenek pl. hírei és tudósításai, a Kossuth rádió krónikaműsorainak műsorvezetői, bemondói és tudósítói szövegei, a közlekedésről, időjárásról szóló információk, valamint

összetett, műsoroknak, riportműsoroknak (pl. Határok nélkül, Magyarországról jövök stb., stb.) műsorvezetői, a bemondók, a tudósítók szövegei, az összetett műsorok összekötő szövegei, a színészek által megszólaltatott szépirodalmi szövegek stb. A kereskedelmi rádiók adásaiban a hírek, a tudósítások, az időjárás-jelentések, a közlekedési hírek és a reklámszövegek, valamint a szignálok és ilyenek az „álbeszélgetések” is. Ezekről és a reklámokról eltekintve kevés kifogás érheti az ilyen szövegek nyelvi formáját. Legfeljebb tartalmuk lehet egysíkú.

Sajátosan emelt szintű megjelenési formája ennek a beszédnek, amikor színész, előadóművész szépirodalmi vagy dokumentumszöveget (verset, szépprózát, hangjátékban narrációs részt) szólaltat meg. Ilyennel a többször is találkozunk a Kossuth rádióban. A Danubius és a Sláger Rádió 2001. aug. 7-i vizsgált anyagában ilyen felvétel nincs. És nem nagyon találkozunk ilyenekkel a többi kereskedelmi rádió műsorában sem.

Nem szabad azonban elfeledkeznünk arról, hogy az írott szöveg eredeti „működési formájában” – főleg nyelvezetét, mondat- és szövegszerkesztés módját tekintve elsősorban leendő *olvasójának* szól. Megfogalmazójában is, befogadójában is más szövegalkotási és percepciós folyamatok zajlanak le, mint a spontán beszélőben és annak hallgatójában.¹² S ez a tény felolvasója számára gyakran hangoztatási gondokat jelent, hallgatója számára pedig gyakran megnehezíti a befogadást és a megértést.

Ugyancsak elemi szintű megjelenési formája ennek – mind felolvasásos, mind spontán előadásos változatában – a Mindentudás egyeteme. Ez tulajdonképpen kevert műfaj is, hiszen közönség jelenlétében (tehát közvetlen és totális kommunikációs helyzetben) zajlik le, viszont a tévé adásába már némileg megszerkesztett változatban (is) kerül.

7.1.2. A rádió- és tévéműsorokban természetesen élt és ma is él a – Deme László terminus technicusával élve – *direkt* vagy *beszélő* műfajoknak *nem áttételes* változata is. Ezekben a rádiós beszélő: tudósító, bemondó, riporter közvetlenül *spontán beszéddel* szól a hallgatókhoz. Ebbe a kategóriába az élő adások műsorvezetőnek a közönséghez szóló megnyilatkozásai tartoznak, így a tudósítóknak (nem a riporterek!) élő, egyenes adásban felhangzó beszéde (pl. sporteseményeknek egyidejű közvetítése, kommentálása, nagygyűlések alkalmával az eseményekről a történésekkel egyidejűleg elhangzó tudósítások stb.), bizonyos összetett, „esztrád” műsorok műsorvezetőinek a közönséghez szóló beszéde. Ilyenekkel mind a közszolgálati, mind a kereskedelmi rádiók konferálásaiban, számos műsorában pedig az ún. interaktív

---

¹² Vö. Deme László: A bemondói munka mondatfonetikai kérdéseiről. In: A rádióbemondó beszéde, MRT TK 1973, 71–101; Wacha Imre: A retorika vázlata. MR Rt. 1992.

műsorvezetői szövegekben találkozunk. A tévék adásaiban is vannak hasonló jellegű megnyilatkozások.

7.2. A rádiós szereplő szempontjából – Deme László szakkifejezésével élve – *beszéltető* vagy *indirekt* műsorokat (kommunikációs szituációjukat tekintve) magam a kevert, *formailag közvetlen, valójában közvetett kommunikáció* körébe sorolom. Ezeknél egy totális kommunikációnak vagyunk részesei jobb esetben, rosszabb esetben azonban csak fül- és szemtanúi, még rosszabb esetben: kihallgatói, leselkedői.

7.2.1. A rádiós beszélő nyelvi érintkezésformáinak tekintetéből ezt a beszédhelyzetet, amelybe a publicisztika műfajfelosztása szerint¹³ a riport és az interjú tartozik – Deme László így jellemzi:

„[...] a nyelvi érintkezésforma megválasztása akkor válik igazán problémává, ha a rádiós beszélő nem a hallgatóközönséghez szól közvetlenül, hanem párbeszédés formában (esetleg mint csoportos beszélgetés vezetője vagy résztvevője) olyan szerepet vállal, amelynek folytán az ő »direkt« beszéde a hallgató számára »indirektté« válik, minthogy nem a közönség a közvetlen címzettje, hanem a mikrofon előtt álló (ülő) beszédpartner. Ilyen helyzetet teremt például a riport, az interjú, a kerekasztal-beszélgetés.

Ebben a helyzetben a rádiós beszélő könnyen úgy érezheti, hogy a számára kevésbé természetes »információs helyzetből« (vagyis egy legfőljebb lelki szemeivel látott, átlagosnak képzelt, de mindenképpen »arctalan« címzettnek szánt beszédformából) átléphet egy számára természetesebbnek tűnő, valódi »kommunikatív« helyzetbe (azaz olyan beszélgetésbe, amelyet egy vagy több, de látható és visszajelzéseket is adó »partnerrel« folytathat. Ez azonban csak a rádiós beszélő (szubjektív) szempontja; hiszen a rádiós beszédviszony (objektív) szemszögéből ennek a helyzetváltásnak épp fordított az értéke és a hatása. A rádió – legalábbis a közszolgálati rádió – ugyanis a hallgatóért van, érte-hozzá-neki beszél; s így akkor önmaga – és megszólalója mint rádiós, akkor van (objektíve) természetes beszédhelyzetben –, amikor a hallgatóhoz szól, akárha ahhoz a bizonyos arctalanhoz is. És akkor lép ki ebből a (hallgatója szemszögéből nézve természetes) beszédhelyzetből, amikor valaki *máshoz* beszél, mással beszélget, akárha magának a hallgatónak.

Itt tűnik ki információ és kommunikáció különbsége. Az információs kapcsolathoz két pólus kell: adó és vevő; s itt az áramlás egyirányú: adótól a vevő felé. A kommunikációs kapcsolatban két pólus van: két partner; de ezek szerepet cserélhetnek, itt a visszajelzés azonnali, tehát az áramlás kétirányú. A rádiós beszélő a hallgató számára »informátor«, az vele »kommunikálni« nem tud. (Ezért találóbb megjelölés kapcsolatukra, hogy »tömegtá-

---

¹³ Vö. Vukovics Géza: Sajtóműfajok. In.: Újságírók kézikönyve. Összeállította Vukovics Géza és Kalapis Zoltán. A Fórum kiadó és a Magyar Szó napilap közös kiadványa. Újvidék, 1989. 9–72.

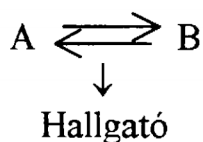

jékoztató« eszköz, mint a megtévesztő »tömegkommunikációs«.) – Ha tehát a rádiós beszélő kilép az információt adónak a szerepéből, és kommunikációs partnerként beszél(get) egy riport- vagy interjúalannal, akkor kikapcsolta, cserben hagyta a hallgatót mint információt vevőt. Illetőleg – még pedig minél kötetlenebb, oldottabb, bensőségesebb a beszélgetése partnerével, annál inkább – arra kárhoztatja a rádióhallgatót, hogy (e kirekesztettségén túl-téve magát) beleskelődjék, illetőleg behallgatózzék egy nyitva hagyott ablakon, ahol két összelepedett beszélő igen jól érzi egymást – nélküle, sőt rá való tekintet nélkül.¹⁴

Az esetek többségében hasonló helyzetben van a riport és az interjú alanya is. Ő a riporter kérdéseire válaszol, hozzá szól, vele beszélget, de az ő mondandója is – valójában – a jelen nem lévő arctalan hallgatósnak szól. Voltaképpen. Ráadásul, ha nem gyakorlott előadó, feszélyezi a szokatlan beszédhelyzet: a mikrofon jelenléte, a nyilvánosság tudata, hangfelvételnél a bakik esetén a javítások, ismétlések, egyenes adásban pedig az „időtábor-nok”: a szűkösre szabott másodpercek, a javíthatatlanság tudata és az antagonisztikus ellentmondás a tömör fogalmazás elve és az élőszó lazább szerkesztésmódja között. Ha jó a riporter, alanya hamar megfélekedzik a „szokatlan” beszédhelyzetről, de könnyen elfeledkezik gondolatainak jelen nem lévő valódi (?) címzettjeiről is, következésképpen a riporterrel beszél, hozzá szól, neki mondja el gondolatait.

Ennek a nagy műfajcsaládnak a kommunikációs alapsémáját így adhatjuk meg:

a) riport, interjú:

7.2.1.1. Főleg a rövid kérdésből és a rá adott rövidebb-hosszabb válaszból álló és – mint mondani szokták – az „utca emberével” készített, megszerkesztett riportok, párbeszédetek tartoznak ide. Ezek többnyire egy-egy nagyobb műsoregységben vagy riportokból, tudósításokból összeállított műsorban hangzanak el. Máskor pl. szakértők kerekasztal-beszélgetésében, vitaműsorban találkozunk velük: mintegy betétként egy-egy problémakörnek, témakörnek, ismeretanyagának a kibontását, valamilyen jelentős kulturális eseménnyel kapcsolatos tudnivalók kifejtését, illusztrálását szolgálják, esetleg az eseménytudósítást színezik-hitelesítik a párbeszéd formával. Ismét máskor valamilyen szempontból figyelemre méltó eseményt vagy személyiséget mutatnak be. Ilyenekre jellemző példát a Kossuth rádióban sokat találunk. Példaként említhető a Zene rovat néhány riportja, a sportolókkal, zené-

¹⁴ Deme i. m. 12.

szekkel készített riport és Magyarországról jövök néhány betétriportja a drogosokról, a Napközben stb. A Danubius és a Sláger Rádióban kevés ilyen riport hangzik el.¹⁵ Az MTV műsoraiból ide sorolhatók az Este és – bizonyos mértékig – a Napkelte, a Duna tévéből a Kalendárium, a TV2-ből a Tények beszélgetései és a Hírtévé számos adása.

Emelt szintű változatként *talán* ebbe a kategóriába sorolhatjuk irodalmi – vagy irodalmi igényű? – művek hangjátékszerű megszólaltatását. De csak azért, mert párbeszédes formában hangzanak el. Valójában nagyon komplikált beszédhelyzetekben és felvételi szituációkban zajlanak le ezek a beszédproduktumok.

7.2.1.1.1. A riport, interjú műfajcsaládba tartozó beszédhelyzeteket is és a bennük elhangzó megnyilatkozásokat (legalábbis egy részüket) talán inkább *riport-monológoknak* lehetne nevezni. Ezek ugyanis nem annyira beszélgetések, kérdezz–felelek riportok, hanem valamilyen rövid riporteri, tudósítói kérdésre adott inkább hosszabb, mint rövidebb válaszok. Többnyire valamely felelős vagy hivatalos személytől adott tájékoztatások, a kérdésekre adott kifejtő magyarázatok, olykor szinte tudománynépszerűsítő kiselőadások. Tehát inkább egy korább említett kommunikációs szituációba, a *beszélő műfajok* közé kellene sorolnunk őket. Mégis ide tartoznak, hiszen a közlés (a szöveg) természetes – legalábbis látszólag természetes – beszédhelyzetben, a riporter kérdésére válaszolva és élőszóban fogalmazódik meg. Az más lapra tartozik, hogy a szerkesztő-riporter a felvétel előtt olykor hatalmas előkészítő munkát végzett: felkészült a témából-anyagból, a szereplőkből, többé-kevésbé megbeszélte, miről is szóljon a nyilatkozó-szakértő. A felvétel után pedig vagy ő, vagy a szerkesztő később „megvágta”, esetleg sorrendiségében is átszerkesztette a felvett anyagot, akár oly módon is, hogy saját kérdéseit kivágta a felvételtől.

Ilyenek voltak egy vizsgált teljes napi anyagában a Kossuthon a Határok nélkül műsor nyilatkozóinak, a Mesélő Krónikák professzorainak vagy a Tanúim lesztek rovat adásában megszólaló könyvtárosnak „kiselőadásai”. Nyelvhasználatuk mindenkor igényes. Olyannyira pontos a nyelvi formájuk, hogy alig-alig lehet eldönteni valóban spontán beszéd-e az, ami elhangzik, vagy pedig írott szöveg az alapjuk. A Danubius és a Sláger Rádió vizsgálati anyagában nem találunk ilyen műsort. De találunk ilyeneket mind a közszolgálati, mind a kereskedelmi tévék adásaiban, vitaműsoraiban, kerekasztal-beszélgetéseiben is.

7.2.1.2. Oldottabb, de nyelvezetében, szerkezetében ugyancsak nagyon igényes változata ennek a kommunikációs szituációnak az *interjú*. Ilyen

---

¹⁵ Talán ide sorolhatók a kereskedelmi adók áriportjai is, valamint a stúdiókban együtt ülő műsorvezetők csevegései, olykor fecsegései is.

hosszabb beszélgetések főleg a közszolgálati adókon hangzanak el. Ezekben a rádióriporter nem „sima” kérdező, hanem – nagyon visszafogott, kevés szavú – beszélgetőtárs is. A Sláger és a Danubius Rádió vizsgált anyagában ilyenekkel nem találkozunk. A Magyar Rádió adásaiban ilyen visszatérő műsor például az Aranyemberek, a Kopogtató. A különböző tévék adásai közül – legalábbis számomra – emlékezetes volt a régebbiek közül Heller Ágnes filozófussal, az újabbak közül Pozsgai Imrével készített portré.

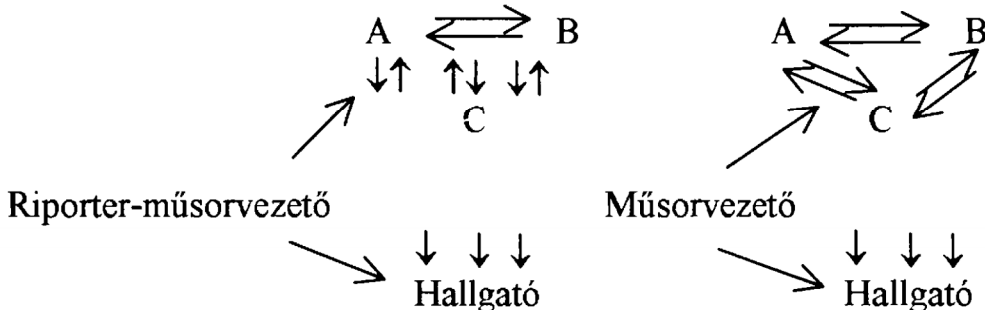
Az említett példák mind szerkesztett műsorok, felvételtől hangzanak el az adásban. Néha valóban nehéz eldönteni, vajon nem írott alapról szólalnak-e meg, hiszen mondatszerkesztésük eléggé kerek, nyelvezetük, megfogalmazási módjuk is annyira igényes. Csak néhány olyan szó, szófordulat – melyet nem vágott ki a szerkesztő-riporter „ollója” – és a hangzásforma (a szűkebb értelemben vett kiejtés, valamint a hangsúlyozás, a hanglejtés és a beszéd némileg lüktető ritmusa, lendülete), árulkodik arról, hogy a felvétel természetes beszédhelyzetben készülhetett, és nem felolvasás. A tévékben pedig a vágókép, a szereplőváltás vagy az áttűnés.

7.2.2. A rádiós szereplő szempontjából *beszéltető* műsoroknak másik (hagyományos) formája a *riportnak többszereplős változata*, a *kerekasztal-beszélgetés* vagy a *többszereplős vita*.

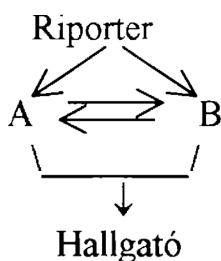
7.2.2.1. Ennek egyik változatában felolvasó stúdióban, tehát nyugodt körülmények között, nem szűkre szabott időintervallumban zajlik le és kerül hangszalagra a beszélgetés. A műsorvezető vagy a szerkesztő-riporter a beszélgetés irányítója- és szervezőjeként, nagyon gyakran pedig beszélgetővitatkozó-információkat adó társként „beszélget” többnyire két – olykor több – meghívott vendéggel. Ők általában a szóban forgó témakörnek szakértői vagy hivatalos képviselői, esetleg valamilyen szempontból jeles személyiségek. Többnyire az ilyen műsorokban hangzanak el a riportmonológok. E műsorok zöme tehát beszélgetés jellegű, olykor „szerepezéssel”, tehát előre megbeszélte sorrendben; egymást követő, de egymáshoz kapcsolódó monológyszerű megnyilatkozásokban viszik tovább a témát, fejtik ki nézeteiket. A beszélgető jellegre nemcsak a riporter szavai: felkonferáló, a szereplőket bemutató, nekik a szót megadó, olykor egy-egy kérdés megtárgyalását kiváltó mondatai utalnak, hanem a felvett, majd megvágott, tehát megszerkesztett beszélgetésben tudatosan benne hagyott élnyelvi fordulatok, töltelékelemek, a szereplőknek bizonyos mértékig lazább mondatszerkesztése, a nyögések, szókeresések, ritkábban bakik és egyéb hangzásbeli sajátosságok is. Az ilyen műsorok tehát szerkesztett műsorok: a műsorvezető-szerkesztő a felvételen rögzített beszélgetést megvágja, esetleg a beszélgetés egyes részleteit logikusabb sorrendbe rakja stb. Ennek is köszönhető (no meg a szereplők nyelvi kultúrájának, kulturált magatartásának és a riporter alapos felkészülésének is), hogy az ilyen műsorok nyelvhasználata igényes. Az adásban hangfelvételtől hangzanak el.

ban hangfelvételtől hangzanak el. Témájukban is érdekesek, nyelvileg is igényesek, példamutatóak. A kereskedelmi rádiók műsoraiban ilyen beszélgetést ritkán, illetőleg más összetételben hallunk, ezért később szólnunk róla.

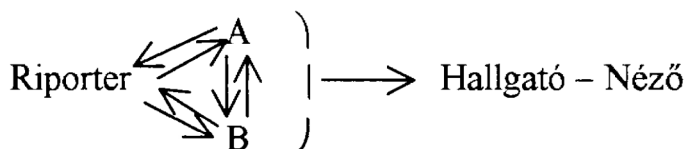
Rádióbeli sémáját így vázolhatjuk fel:

Vagy

Illetőleg:

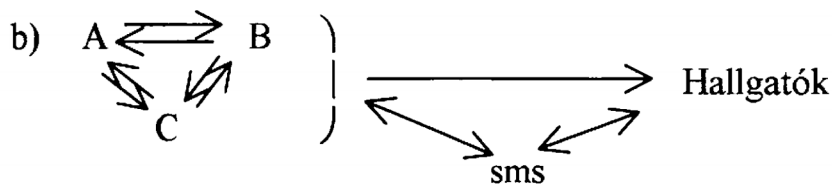
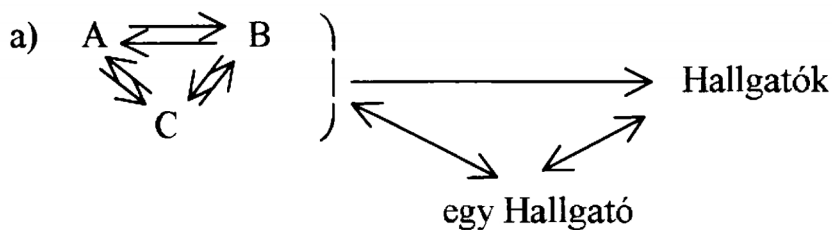
7.2.2.2. A rádiós és tévés szereplő szempontjából *beszélgető* vagy riporter-műsorok, a *kerekasztal-beszélgetéseknek* egy másik, nem éppen hagyományos formája már feszesebb és feszítettebb kommunikációs helyzetben zajlik: adóstúdióban, egyenes adásban. Ráadásul többnyire ún. *interaktív műsorban*.

Az adóstúdióban egyenes adásban zajló beszélgetésben a szerkesztő-riporter műsorvezetői, moderátori és egyúttal riporter szerepkörben irányítja a rendszerint aktuális közéleti vagy közérdekű témával foglalkozó beszélgetést. Olykor előre felvett riportokkal, hallgatói levelekből vett idézetekkel exponálja a kérdést, vagy igazol bizonyos véleményeket. Beszélgető társai, riportalanyai – többnyire két-két vendég – az adott téma szakértői, hivatali-hivatalos képviselői, valamilyen szintű felelősei, tehát hivatalos-hivatali minőségükben vannak jelen. A beszélgetés első felében részben spontán megfogalmazású beszélgetésben általában a témával kapcsolatos tudnivalókat fejtik ki, így reagálnak a riporter kérdéseire. Így viszik tovább a kifejtést, kiegészítve a már elhangzottakat. Máskor – mivel eltérő vagy ellentétes nézeteket képviselnek – vitáznak is egymással.

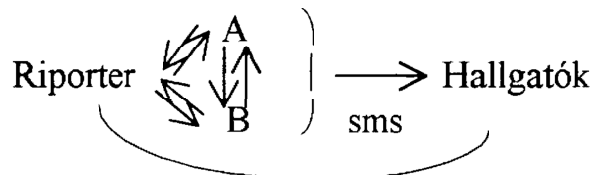
Az stúdióbeszélgetésbe közvetlen kommunikációval: telefonbeszélgetéssel bekapcsolódnak a műsor hallgatói is, ezért *interaktív* a műsor. Kérdéseket tesznek fel a stúdióban ülő-beszélgető szakembereknek, ellenvéleményt hangoztatnak, azonnali választ, megoldást várnak-kérnek telefonon elmondott vagy sms-en megírt gondolataikra. A műsornak ebben – rendszerint második – interaktív részében a szakértőknek azonnal kell válaszolniuk, s olykor át is kell venniük a riporter-műsorvezető beszélgető szerepét. Kérdeztből, nyilatkozóból kérdezővé, majd újra nyilatkozóvá válnak.

Mindegyik – eddig említett – beszélgetésnek természetesen előfeltétele, hogy a riporter alaposan felkészüljön a témából, beszédpartnereiből, és velük együtt előkészítse a beszélgetést.

A kommunikációs szituáció elnagyolt sémáját így adhatjuk meg:

Esetleg így:

Mivel az ilyen beszédhelyzetekben kevés idő áll rendelkezésére a megnyilatkozóknak, nincs lehetősége gondolkozva fogalmazni, azonnal, „prompt” kell válaszolnia. Inkább a gondolatra, a mondandóra koncentrálni, mintsem a nyelvi és a hangzásformára. Ez pedig erős szakismereti tudás, jó stílusérzék, „szavakészség”, gazdag és igényes nyelvhasználat birtokában lehet sikeres. (A megnyilatkozóknak tudnia kell a szaknyelven megszerzett ismereteit, tudását köznyelvre fordítani.)

A nem rádiós szereplőknek a beszédében (néha a rádiósokéban is) megszorodnak a szókeresést, gondolkodást jelző nyögések, az elnyújtott szavak, szünetek, és a befejezetlenséget, a folytatás, a szó megtartásának szándékát jelző lebegő, nyitva tartott dallamformák, az akusztikailag lezáratlan gondolatok. Jellemző még a lazább, elnagyoltabb artikulálás (szavak

kimondásakor elharapott szótagok, hangok mormolt képzése, kiugratása, ragok, szóvégződés elnyelése, szavak ismétlése stb. Még az iskolázott szakértők beszédében is elég sok a lazán szerkesztett, befejezetlen mondat, sőt a baki is. Mondataikban megtalálhatók az ún. töltelékelemek (*ugye, te'át, nomost asziszem* stb.). A szakértő vendégek beszédében eléggé tipikus a szakmai szókincs használata. De nem nagyon találkozunk a szakmai zsargon jelenségeivel.

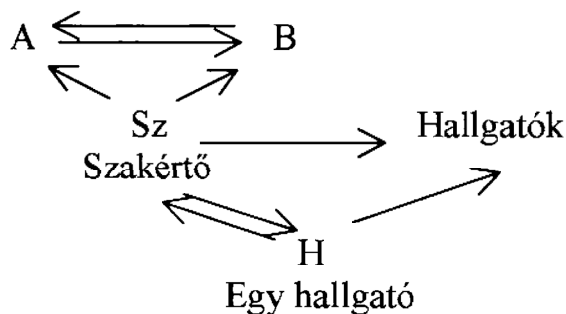
A szakértő szereplőkénél fegyelmezettebb a jó beszédképességű, igényesen fogalmazó riporterek, műsorvezetők, a rutinos műsorvezető-riporterek beszéde, mind hangképzés és dallamvilág, mind szövegalkotás tekintetében. Beszédükben megfigyelhető még a tartózkodó nyelvi magatartás, az ügyelés az egyébként sok gondot okozó nyelvi illemre a megszólítások, említések tekintetében. De gyakran az ő mondataikban elő-előfordulnak a töltelékelemek és a henyén artikulált szavak.

A beszélt köznyelv mindennapi használatának jellemzői, olykor a körülményes kifejezések, fokozott mértékben megfigyelhetők a *betelefonáló hallgatók* megnyilatkozásaiban. Ők kevésbé tudják közlendőiket célratörően és röviden megfogalmazni. Ezek egyébként jellemzik a „hétköznapi” riportalanysok beszédét is. Mégis nagy különbség tapasztalható a Kossuth rádió és a kereskedelmi adók betelefonáló hallgatóinak nyelvi igényessége között.

Az ilyen jellegű adásokban eléggé sokszor megfigyelhető az együttbeszélés: a szereplők egymás szavába vágnak, egyszerre mondják a magukét, segítik, kiegészítik éppen beszélő társaikat, kérdéseket tesznek fel nekik stb.

7.2.2.3. Ebben a műsortípusban gyakran tapasztalható, hogy a stúdióban ülő szakértők közül csak az egyik vesz részt a hallgatóval folytatott beszélgetésben. Ilyenkor a szakértő-nyilatkozó rádiószereplő és a betelefonáló hallgató között alakul ki a nyilvános párbeszéd. Erre is a spontaneitás, a természetes élőszó ismertetőjegyei a jellemzőek. Legfeljebb annyi tartalmi-nyelvi különbséggel, hogy a szakértő általában pontosabban (ugyanakkor többnyire elvontabban), kevésbé konkrétan fejezi ki magát, mint a betelefonáló hallgató. Ilyenkor is sok hezitálást, nyögést, töltelékelemet találunk mindkettőjük beszédében. Gyakori a közbevágás, az együttbeszélés is.

Sémáját így adhatjuk meg:

Az ilyen kommunikációs helyzetekre, az ezekben felhangzó beszédre jó példákat találunk a Kossuth rádió Napközben magazinműsorában.

A közszolgálati adókon megszólalók többsége (beleértve ebbe a betelefonáló hallgatókat, az utcai riportalanyokat is) logikai szerkezetét és nyelvi formáját tekintve is pontosabban, kerekebben, igényesebben fejezi ki magát, mint a kereskedelmi adók betelefonáló hallgatói (és némelykor műsorvezetői). A magatartáskultúra, nyelvi igényesség tekintetében is érezhető a két különböző típusú adó között a különbség. Vélhetőleg mert más az adók célzott és valódi hallgatói közönsége és a műsorvezetők, vendégek szakmai felkészültsége. Ez persze nem azt jelenti, hogy a kereskedelmi adók hallgatósága csak az ún. igénytelenebb rétegből kerül ki. Elsősorban a (könnyű)zene kedvelői adják a hallgatói gárdát. Ennek a közönségnek azonban csak egy szűkebb része (nem mindig a legigényesebb rétege) telefonál be – talán lehet azt mondani – partnert keresve „felfelé”, és magát megmutatni „kifelé” is. (Persze ez így megfogalmazva túlzott leegyszerűsítés. Érdeemes lenne elemezni a kereskedelmi adókon pl. a beérkezett zeneszámkérő telefonhívásokat: hányan kérnek zeneszámot maguknak (sokan), munkatársaiknak (többen), családtagjaiknak (elégé sokan).

8. Noha sok az azonosság, mégis mások a beszédhelyzetei, mások a tartalmi–nyelvi produktumai a kereskedelmi rádióknak.

Az eddig bemutatott kommunikációs szituációk többségét megtaláljuk az ő az adásaikban is, de bizonyos értelemben módosult formában. Utaltam rá, más a különböző adók: a közszolgálati adók és a kereskedelmi rádiók megcélzott hallgatósága, más a beszédpartnerek szerepköre, más – amiről eddig még nem szóltam – a megszólalók közötti partnerviszony, és jelentősen eltér, erőteljesen különbözik a Kossuth rádióban és a kereskedelmi adókban a beszéd célja, stílusa is. Főleg pedig: a kereskedelmi rádiókban erőteljesen korlátozva van a beszédre, beszélgetésre fordítható adásidő.

A partnerviszony is többszörös. Egyik síkja az adásban szereplők (pl. riporter és riportalany, műsorvezető és szakértők) közötti kapcsolat, a másik a nem látott-hallott, de megcélzott hallgatóval-nézővel való partnerviszony, és végül a stúdióbeli szereplők (műsorvezető, szakértők stb.) kapcsolata a betelefonáló, sms-ező interaktív hallgatókkal, nézőkkel.

Nagyon jól megfigyelhető mindez, mindennek bonyolultsága, ha összehasonlítjuk a különböző adók nyelvi udvariassági formáit: a köszönést, megszólítást, említést, bemutatást, tegezés–nem tegezést. A közszolgálati adók udvariassági formái jóval konzervatívabbak. Az ifjúsági és bizonyos portré-műsoroktól eltekintve általánosabb a nem-tegezés (3. személyű igealakok használata, teljes néven, ranggal, foglalkozással való említés stb.). A kereskedelmi adóknál a beszélgetésekben szinte általános a tegeződés, a becenév használata. A köszönésnek sokféle formájával találkozhatunk a napszaki kö-

szönéstől a *szíáig*. A beszélgetés hangvétele is tartózkodóbb a közszolgálati adóknál. A kereskedelmi adóknál – a műsorvezető részéről – olykor a trágárságig alacsonyodik. Egyáltalán nem biztos, hogy ez a szólásszabadság jele és eredménye. Inkább a modortalanságé, a hallgatónak, partnernek a semmibevétele. Esetleg: az önkontrollnak, az önkritikának a hiánya, a szakma igazi követelményeinek nem kellő ismerte (mi illik a nyilvánosság előtt a nyilvánosság számára megszólalóhoz), vagy netán a túlzott öntudat: a sztárnak minden szabad.

Az adásokban elhangzó témákra, a beszéd mennyiségére és jellegére figyelve a közszolgálati rádiót és a tévéket – de a kereskedelmi tévék jelentős részét is – *közlő-tájékoztató és beszélő* rádióknak és tévéknek minősíthetjük. Közlő-tájékoztató elsősorban informatív műsoraiknak tartalma és mondanója következtében: nemcsak a híradások, kommentárok, de a riportműsorok, a beszélgető és beszélgető műsorok többsége közérdekű témákat érint. Beszélőnek azért tekintjük, a mert a „beszédén” egyaránt érthetjük a direkt és az indirekt beszédhelyzetekben elhangzó megnyilatkozásokat. Ugyanakkor csak kevésszer jelenik meg az adásokban a hallgatókkal, a valódi címzettekkel, pontosabban a hallgatók jelentős részével való közvetlen, „négy-lépéses” kommunikáció. Az olyan műsorokban találkozunk ilyenekkel, amelyekben lehetőség nyílik arra, hogy a betelefonáló a hallgató akár hangfelvételtől, akár egyenes adásban megszólalhasson vagy sms-t küldhessen. Hangvétele, beszédstílusa azonban – kevés kivételtől eltekintve – ennek is választékosabb, talán hivatalosabb, mint a kereskedelmi adók bizonyos műsoraié, még oldottabb hangvétel esetén is. (Főleg ha a beszélgetések közérdekű témáról szólnak, márpedig többnyire ilyenekről szólnak.)

A kereskedelmi rádiókat (így a Danubius és a Sláger Rádiót is) a beszéd tartalma, hangvétele, kommunikációs szituációi alapján inkább *szórakoztató, beszélgető-csevegő* rádióknak nevezhetnénk, némelyik munkatársuknak témája, beszédmodora, beszédmagatartása alapján pedig „fecsegő–locsogó” rádióknak. Mindezt annak ellenére, hogy műsoraikban megtaláljuk a közlő-tájékoztató elemeket is, így pl. a hírekben, tudósításokban, a közérdekű közleményekben (sporthírek, közlekedési hírek, meteorológiai jelentések), egyes kulturális eseményekre való – nem mindig igényes – felhívásokban. (Ez utóbbiak megfogalmazása, hangzása is inkább reklámizű.)

8.1. Tudjuk, a kereskedelmi rádiók adásidejének nagyobb részét a zene tölti ki. Beszéd csak erőteljesen korlátozott időben hangozhat fel.

Ennek jelentős része is rövid, olykor szlogenszerű, máskor hosszabb-rövidebb közlést is tartalmazó *szignál*. Részben magának az adónak (az adott rádióknak) a szignálja – szlogenszerű visszatérő és a rádiók jellegére utaló elemekkel –, részben pedig az egyes rovatoknak szignállal való bejelentkezése.

Egy más, nem is kevés részük írott szövegre épül: reklámstílusban megfogalmazott, és egy vagy több szereplő által megszólaltatott vagy túljátszással „reklámhangvétellel” előadott *reklám*. Termékeket, műsorokat ajánlanak, eseményekre hívják fel a figyelmet, rendezvényekre hívogatják a hallatókat. Naponta többször is elhangzanak.

A prózai szövegek eléggé jelentős része – említettük – többé-kevésbé rendszeres időpontban tájékoztató jellegű *híradás, tudósítás* (a közéletnek – olykor hatásvadász, gyakran bulvár jellegű, színes – hírei, sporthírek, tudósítások, közlekedési hírek, időjárás-jelentés). Többségük írott szöveg megszólaltatása. (Néha nehéz eldönteni, hogy egyes részleteik spontán szövegalkotással jöttek-e létre. Némely közlekedési tájékoztatás vagy időjárás-jelentés „gyanús”.)

Az elhangzó beszéd jelentős része viszont tipikus műsorvezetői ténykedés eredménye: zeneszámok bekonferálása, csevegő-oldott hangnemben és szöveggel előadott „konferanszié-szöveg”. Nem mindig pontos a szerkezetük, az elnagyolt hangképzés, az idegen nevek és zeneszám-címek „tökéletesen angolos” kiejtése – és a beavatatlanok számára tökéletes érthetlensége – is jelzi, spontán beszédhelyzetben születnek meg, írott szövegre nem, legfeljebb csak jegyzetekre, skiccekre támaszkodnak. Mégis ezt a fajta spontán beszédet olykor tarkítják felolvasott részek: a műsorvezető beküldött sms-eket, levélrészleteket olvas fel – eléggé szabadon (félreproduktív stílusban). Az ilyen beszédcselekvések beszélő és direkt műsoroknak tekinthetők.

8.2. A beszédre fordítható rövid műsoridő többi és relatíve nem is jelentéktelen részét – a kereskedelmi adók többségében az interaktív jellegnek megfelelően is – riportok: beszélgetések, csevegések töltik ki. Ezek egy része spontán beszélgetés (olykor a stúdióban ülő műsorvezetők között), kisebb részük előre felvett (és megvágott) riport vagy álriport. (Ez utóbbiak közé sorolhatók némely rádió „beugratós” beszélgetései és talán a rádió munkatársainak némely szellemeskedő (korántsem szellemes) társalgása.¹⁶ A beszélgetések többsége élőben, egyenes adásban hangzik el, de a Kossuth rádióétól eltérő „felállásban” vagy szereposztásban. Az ilyen adásoknak több jellemző típusa van.

8.2.1. Az egyikben – általában éjszakai, hajnali, reggeli adásidőben – két műsorvezető cseveg (olykor fecseg) egymással és/vagy telefonon felhívott, olykor telefonon bejelentkező hallgatóval, többnyire *magánjellegű* témákról, az adott naphoz kapcsolható érdekességről. Nagyon sokszor egyáltalán nem nyilvános stílusban. Elhangzanak még rövid, pármondatos beszélgetések a betelefonálóval. Ezek is – az interaktív jellegből is adódóan – annyira sze-

---

¹⁶ Érdemes lenne ezeket etikailag is, szerkezetileg is, nyelvileg is elemezni. A szellemességhez is kultúra és nyelvi tehetség kell. Nem elegendő a szókimondás és a tabutörés.

mélyesek, hogy valóban az lehet az érzésünk, hogy behallgatózunk egy nyitott ablakon. Hiszen többnyire az hangzik el a betelefonáló részéről, hogy szereti a műsort, mit csinál a beszélgetés időpontjában stb. Magam néhány műsorvezetői és interaktív csevegést hallgatva eltűnődtem, vajon miért tartoznak a megemlített témák a szélesebb nyilvánosságra. A műsorvezetőknek nincs más mondandójuk, mint a „pasizás” vagy hogy milyen ruhában vannak, hogyan aludtak, kivel randiztak? Némelyek pedig annyira személyesek, hogy már teljesen személytelenek. (Pl. „Sziaztok! Laci vagyok, tetszik a műsorotok! Csao!”)

8.2.2. Egy másik beszélgetésben (ezek egy része külön rovatcím alatt hangzik el) a rádió két munkatársa „bedob” valamilyen témát, és erről csevegnek, mondanak el jópofáskodás, szellemeskedés szándékával olykor szellemtelenebbnél szellemtelenebb – tartalmukat tekintve néha már a triviálisság, obszcenitás határait súroló, infantilis gondolkodásra, gusztustalan, laktanyai témákra emlékeztető – mondatokat, olykor hajtatnak végre nem éppen a nyilvánosságra tartozó cselekedeteket.¹⁷ Az ilyenek egy része felvételeiről kerül adásba, s egyiket-másikat még meg is ismétlik. (Felmerül a kérdés: vajon a kereskedelmi rádiók felelős vezetői csak azt nézik: a zene, a reklám, a híradás és a beszéd aránya megfelel-e az előírásoknak. Azzal nem törődnek: miről és milyen stílusban folyik a szó? Nem figyelnek arra, felkészültek-e a műsorvezetők a „prózára”? Nem törődnek azzal, van-e kulturális színvonaluk, általános kulturális értékük a beszélgetéseknek? Vagy netán tudatos a kulturálatlanság terjesztése? A kultúra általános színvonala alá való leszállás?¹⁸

Talán nem szabadna elfeledni: a kereskedelmi adók – még ha más arányokban is és más célzott közönséggel, mint a közszolgálati adók – szintén többfunkciósak. Van – szűkített mértékben – tájékoztató funkciójuk (pl. a híradásokkal, programajánlatokkal) vagy reklámfunkciójuk (a szponzorálók, hirdető cégek „szolgálatára”) és van szolgáltató-szórakoztató funkciójuk. Ez utóbbiba beletartozik a közönség igényeinek megfelelő zene- és egyéb műsorszámokkal való kiszolgálása, de beletartozna éppen ezek által a célzott hallgatóság többirányú művelése is, méghozzá könnyed, játékos, csevegő-beszélgető formákkal.¹⁹

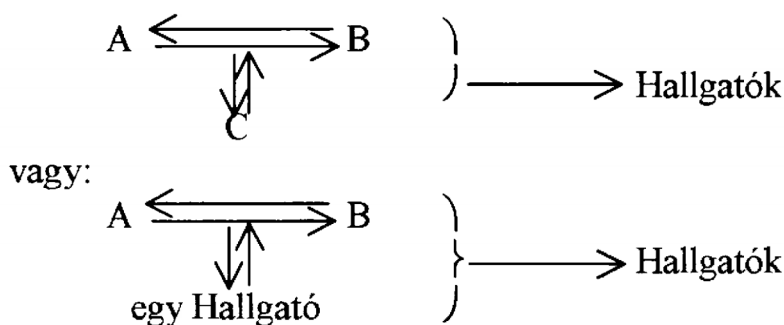
¹⁷ Pl. az egyik adón hangeffektusokkal, „helyszíni közvetítéssel” arról volt szó, tudnak-e és hogyan, milyen segédeszközzel tudnak állva pisilni a nők.

¹⁸ Úgy tudom, a BBC műsorvezetőinek ügyelniük kellett bizonyos tabutémákra, pl. a királynőt nem volt szabad lejártni, nem volt szabad szextémájú vicceket mondani stb. És ügyelniük kellett a stílusra is. Mintha a kereskedelmi adók némely munkatársai fűtyülnének az újságírói etikára, még azokra az elvekre is, amelyeket megad az Újságíró kézikönyv kelet-középeurópai újságírók számára. (Szerkesztette Malcolm F. Malette, fordította Szegőné Elekes Éva. MÚOSz-World Press Freedom Comitee, 1992. Handbook for Journalists of Central and Eastern Europe, Woeld PressFreedom Comitee, 1992.)

¹⁹ Kiváló példái a könnyed és egyben ismeretterjesztő – olykor interaktív – csevegésnek a Bartók Rádió délutáni zenés délutánjaiban azok az adások, melyeknek műsorvezetői Baranyi Ferenc és Gyurkovits

8.2.3. Egy harmadik típusú *interaktív műsorban* a rádió stúdiójában a rádió két munkatársa beszélget, cseveg egymással és egy harmadik személlyel, akit telefonon hívtak fel, vagy akit behívtak a stúdióba, vagy aki telefonon kereste meg a műsorvezetőket. Ez lehet egy harmadik rádiós munkatárs, lehet közismert személy és lehet betelefonáló magánszemély is. Tehát míg pl. a Kossuth rádióban egy műsorvezető-riporter beszélget két meghívott szakértővel komoly, személyes érintettségben is már-már közéleti és közérdeklődésre számító témákról, némely kereskedelmi adón két nem szakértő műsorvezető társalog (fecseg) egy riportalannyal – sztárral, hallgatóval – alkalmi, magánjellegű témákról. A magánadók ilyen irányú „szövegelése” beletartozhat abba a kategóriába, melyet Deme László „behallgatódzásnak” minősített.²⁰ Ezek nyelvhasználata a témának, a partnerviszonynak „megfelelően” pongyola. Szerkezetében, nyelvi formájában henye.

Ennek a beszédhelyzetnek kommunikációs sémáját így adhatjuk meg:

Az ilyen helyzetben elhangzó megnyilatkozásoknak rendkívül változatos a nyelvhasználatuk. A nyelvi rétegződésnek – talán csak a hivatali-hivatalos réteget kivéve – szinte teljes spektruma benne van, a választékos és irodalmi nyelvi kifejezésektől kezdve a családi bizalmason át az ifjúsági nyelvig, sőt olykor csaknem a vulgáris nyelvhasználatig, témaköreit tekintve pedig a kamasz és laktanyatémáig. Míg korábban nyomdafestéket nem tűrő szó nem hangzott el, ma már számos adón nincs sem témabeli, sem nyelvi-nyelvhasználati tabu. Ennek ellenére a fő gondot nem a szóhasználat jelenti, hanem a beszélgetések témája. A stílus, szóhasználat ennek függvénye.

A beszélgetés sokszor eléggé magánjellegű „jópofizás”, máskor kamaszos szellemeskedés, mely néha már-már a jó ízlés határait is súrolja. Máskor a hívott félnek valamilyen „beugratása”. Ez utóbbi – mely visszatérő in-

---

Tibor. (Igaz, a Bartók Rádió más hallgatóságot céloz meg, mint a kereskedelmi adók.) Csakhogy az ilyen stílusú műsorvezetéshez széleskörű ismeretek kellene, és sok felkészülési idő. Korábban próbáltam rávenni az egyik kereskedelmi adó műsorvezetőit, hogy a csevegésbe lopjanak bele némi kultúrát: szóljanak a nap jeles eseményeiről, a naphoz kapcsolódó nevesebb személyekről vagy a műsorban szereplő zeneszerzőkről, együttesekről. Reménytelen kísérlet volt. Nemcsak a műsorvezetők ellenállásán tört meg. (Igaz, készületlenül fecsegni könnyebb, kifizetődőbb, mint adatoknak utánajárni, könnyed stílusban komoly mondanót előkészíteni és röviden megfogalmazni.)

²⁰ Deme i. m. 12.

teraktív műsorszám a egyik kereskedelmi adónknak – etikai problémákat is felvet. Egyrészt: szabad-e embereket nagy nyilvánosság előtt becsapni, kellemetlen helyzetbe hozni csak azért, hogy részben a beszélgetések provokálói, részben a rádióhallgatók jóízűt derülhessenek, más részből szabad-e az ugratások során – pl. maffiózó szerepben és bunkó stílusban – olyan nyelvezetet, kiejtést használni, mely sérthet egy kisebbségi réteget. Az egyik kereskedelmi adó két munkatársa ugyanis a beugrató műsorban cigányos-roma kiejtéssel beszélt. Ez a tény kisebbségi jogokat sérthet, mert témájával, kiejtésével rossz képet sugall a romákról. A harmadik gond: néhány külföldi csatornának és a magyar tévének is egyik kedvelt műsora volt egy időben beugratások közvetítése. Csakhogy ott megkérdezték a szereplőket, hozzájárulnak-e a felvétel sugárzásához. A kereskedelmi adók műsorában is lelepleződik ugyan a beugratás, gyakran maga a beugratott is nagyot nevet – lehet, hogy maga engedélyezte a korábbi felvétel lejátszását –, mégis mindenképpen vesztes lesz. Megszégyenül. A nyugati adók (főleg a tévék) beugratásai sohasem alázzák meg szereplőiket. Csak derűt keltenek.

A stílust tekintve ezek a beugratós műsorok – noha többségükben nincs bennük nyomdafestéket nem tűrő szó – a vulgáris stílus kategóriájába tartoznak a szóhasználat – pl. tegezés–letegezés, megszólítás – és mondatszerkesztés tekintetében is.²¹

8.2.4. Egy másik tipikus helyzetben, a beszélgető műsorblokkokban, minden feladatot egyetlen műsorvezető-riporter lát el: beszélget a betelefonálókkal: fogadja, regisztrálja az adásba hangjukkal is bekapcsolódó hallgatók zeneszámok kérését, a hallgatók szavazatát valamely együttesre, zeneszámra, válaszol kérdéseikre, pár szót cseveg is velük, s egyúttal konferálja is a már elhangzottakat s az ezután következő számokat. Végig ő vezeti az egyes rovatok témájához kapcsolódó beszélgetéseket. A nagy gondot az jelenti ezeknek a műsorblokkoknak nagy hányadánál, hogy a műsorvezető semmiféle formában nem szakember, s nincs szakértő segítője. A beérkező telefonok olykor-olykor nehéz emberi problémákat jeleznek, s a műsorvezető, annak ellenére, hogy beszédében megfigyelhető az empátia, szakértelem hiányában nem tud érdemleges választ adni a felvetett kérdésekre, az elmondott gondokra. S nem tudnak igazi, megnyugtató választ adni a beszélgetésbe telefonon vagy sms-sel bekapcsolódó hallgatók sem. Így az egész beszélgetésnek értelmét csak a „meghallgatás is segítség” vagy a „nem

---

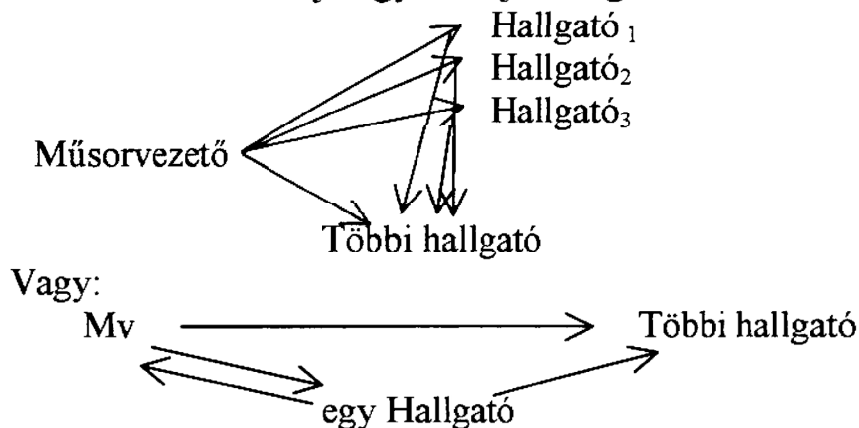
²¹ Egy kereskedelmi adón időnként akörül forgott a szó, hogy eltűnt egy műsorvezető, őt keresik a rádió munkatársai. Áttelefonok érkeznek be arról, hogy a keresett sztár melyik kocsmában fekszik részegen, hogy most éppen a betelefonáló „hölgyel” közösül stb. Fura népszerűsítés, mely abban találja a „jó” tulajdonságokat, hogy valaki berúg, vagy nőügyei vannak (Erkölcsei norma?) Olyannyira ízléstelenek ezek a témák, hogy akadt hallgató, aki tiltakozott ellenük, kérte abbahagyásukat.

mondhatom el senkinek, elmondom hát mindenkinek” felfogás adja. Lényegében látszatsegítség, felületes „kitárgyalása” egy-egy témakörnek.

Ha a kereskedelmi adókkal szembeállítjuk pl. a Kossuth rádió hasonló jellegű, interaktív műsorait, ez utóbbiak fő erényét abban láthatjuk: a témák mindig közérdekűek, s a műsorvezető szerkesztő-riporterén kívül mindig jelen van a beszélgetésben a kérdéskörnek legalább egy, de gyakran két szakértője is. A kérdés megoldásának tehát nagyobb a valószínűsége.

A nyelvi formákat tekintve a telefonos, interaktív műsorok a legváltozatosabbak. A választékostól a bizalmas kedveskedőig, a családi nyelvhasználattól a hivataloskodóig terjed a skála, beleértve a nyelvi illem sok árnyalatát, de gondjait is. Mivel teljes egészében spontán beszéd, megtalálhatók benne a hétköznapi nyelvhasználatra jellemző mondat- és szövegszerkesztési sajátosságok is, beleértve a hezitálásokat, nyögéseket, szókereséseket, laza szerkezetű mondatokat – főleg a betelefonálók részéről. Kulturáltságát tekintve nem mindig a betelefonálók a legszínvonalatlanabbak. A témákat tekintve is széles a skála.

Ebben a beszédhelyzetben műsorvezető-riporterként is tevékenykedik. Kommunikációs sémáját így adhatjuk meg:

9. A közreműködők

A *közszolgálati adók* megszólalói többségükben nevükkel és foglalkozásukkal is azonosíthatók. Részben a rádió hivatásos (belső és külső) munkatársai: név szerint is ismert és gyakorlott (bemutakozó vagy bemutatott) szerkesztők, műsorvezető-szerkesztők, tudósítók, riporterek, bemondók²²; részben nevükkel és foglalkozásukkal, hivatásukkal is azonosítható szakértők, akik szakmájukat képviselik és bizonyos értelemben hivatalos minőségükben szólalnak meg. Bemutakoznak az interaktív műsorokban a telefonon jelentkező hallgatók is.

²² 2001. aug. 7-én a Kossuth rádióban 5 bemondó, 17 műsorvezető-szerkesztő, 34 riporter, 4 sportriporter, 10 szerkesztő, 24 tudósító szólalt meg. – A „betanuló fiatalok” eleinte csak kisebb feladatokkal jelentkezhetnek!

A *kereskedelmi adók* műsorvezetői, műsorvezető-szerkesztői – a hírszerkesztők kivételével – „többfunkciósak”. A műsorvezető hol riporter, hol beszélgető társ, hol moderátor, a beszélgetés vezetője, irányítója, a téma exponálója, a szereplők bemutatója stb. Általában bemutatkoznak, megnevezik magukat, és önmagukat, illetőleg az adott kereskedelmi adót képviselik, többnyire reklámozzák is mind önmagukat, mind műsorvezető kollégáikat. Ha figyeljük az interaktív műsoraikat, azt tapasztaljuk, hogy többnyire azok a hallgatók szólalnak meg, s ők az igazi közönség, akik gondjaikkal, kérdéseikkel nem tudnak vagy röstellnek máshoz fordulni. A magukra maradtak, a „nem mondhatom el senkinek, elmondom hát mindenkinek” emberek, fiatalok. Ugyanakkor a műsorvezetőket mintegy „szakértő tekintélynek” tarják.²³ Némileg más a helyzet a tévében. Ezek adásaiban a nézők ritkábban szólalnak meg. Inkább sms-en vagy szavazással nyilvánítják ki véleményüket.

A betelefonáló hallgatók többségéről azonban alig-alig tudjuk meg, ki csoda valójában. Még életkorát, foglalkozását is ritkán. Bár elég sokan megemlítik vezetéknevüket és lakóhelyüket is, foglalkozásukról, életkorukról csak kevesen szólnak. Többségük csak keresztnévét, sőt bece- vagy szólítónevét mondja be. A műsorvezetők is így szólítják meg őket, attól függően, miként „jelentkezik” a telefonáló. Legfeljebb hangjuk, megszólalásmódjuk, beszédstílusuk alapján lehet őket valamiféle „kategóriákba”: társadalmi, életkori, műveltségbeli csoportokba sorolni. Emiatt jó néhányszor meg is tévednek és zavarba is jönnek a műsorvezetők a nyelvi illem (tegezés, megszólítás, köszönés, említés, tegezés–nem tegezés) dolgában: tévesen ítélik meg a partnerviszonyt, ezért helyesbíteniük kell a nyelvi udvariassági formákon.

10. A nyelvhasználat, a nyelvi illem és magatartáskultúra

A nyelvi illem és magatartáskultúra (pl. köszönés, megszólítás, megnevezés-bemutatás, bemutatkozás, említés, tegezés–nem tegezés (magázás, önzés, említésszerű megszólítás, foglalkozások, funkciók említése, köszönés, elköszönés stb.) terén eléggé nagy a változatosság és a bizonytalanság. Erre már több korábbi elemzés is utalt. Olyan elemzés azonban még nem készült, amely alaposan megvizsgálná a közszolgálati vagy a kereskedelmi adók – akár csak egyetlen adó – nyelvhasználatát. Az eddigi megfigyelések alapján mégis azt mondhatjuk, hogy a *közszolgálati adóknak*, főleg Kossuth rádióknak mértéktartó és jó értelemben véve konzervatív, illetudó a nyelvi és magatartáskultúrája, noha néha akadnak kifogásolható jelenségek is. Roppan változatos, már csak a közreműködőknek (megszólalóknak) – egy előző

---

²³ Ezért volt fontos annak idején Csizsár Jenő műsora, az „Apukám világa”, mert ezeket a hallgatókat szólította meg, az ő gondjaiknak adott megnyilatkozási lehetőséget.

jegyzetben bemutatott – sokféle foglalkozása, rangja, beosztása, szakértelme miatt is.

Fokozottan sokféle és bizonytalan a nyelvi illem és magatartáskultúra a *kereskedelmi adóknál* is. A teljes, a valódi helyzet bemutatását ez esetben is alapos elemzésnek kell megelőznie. Egy általános sajátosság mégis megfigyelhető. A kereskedelmi rádiók adók zöme műsoraival általában egy meghatározott közönséget céloz meg. (A Danubius és a Sláger a fiatalabbak bizonyos körét.) Műsorvezetői gárdájuk is – kevés kivételtől eltekintve – fiatalokból áll (egy részük valójában nem fiatal, csak úgy tesz, mintha az volna, legtöbbször ők tévesztenek stílust és hangvételt). Mindezek következtében fiatalos ezeknek a kereskedelmi adóknak a hangvétele is. Általánosabb tehát a tegezés–tegeződés, az ennek megfelelő köszönés és megszólítás is.

Mégis megfigyelhető valamiféle sajátos kettősség: az adott rádió szignál-szerű bejelentkezéseiben, a mindenkire szóló közlésekben nem tegezi, hanem vagy önözi, vagy általános alannyal (többes számú és harmadik személyű igealakokkal) nem tegezve szólítja meg hallgatóit. Ugyanígy az általános érdekű reklámokban. Viszont többnyire tegező (ige)alakokkal és ezeknek megfelelő köszönési, megszólítási formákkal beszélgetnek a műsorvezetők egymással is és a betelefonálók többségével is az interaktív műsorokban, amelyekben a műsorvezető közvetlen kontaktusban van egy-egy hallgatóval. Többnyire oldott és divatos köszönéssel (*szia, helló, csau* stb. – de előfordul a *csókolom* és a *kezét csókolom* is), tegezve és bemutatkozásuknak megfelelően keresztnévükön szólítják meg a betelefonálókat (hiszen azok is így köszönnek, így mutatkoznak be, s nemegyszer a műsorvezetőket is tegezve és a keresztnévükön szólítják). Úgy látszik, a hallgatóság többsége igényli (vagy megszokta) ezt a fiatalos stílust. Tegezéssel találkozunk azokban a (pl. a koncertekre, bulikra hívogató) reklámokban is, amelyeknek célzott közönsége a fiatalabb korosztályból kerülhet ki. Bizony néha a beszélgetés közben derül valami fény a betelefonáló életkorára, foglalkozására, s ilyenkor megváltoznak a nyelvi udvariassági formák. Ez a „lépésváltás” többnyire nőikkel való beszélgetésekben figyelhető meg. Olykor gondot jelent mind a műsorvezető, mind a betelefonáló (férfi) számára: miként említsék a nőket. Ilyenkor jelennek meg bizonyos választékosabbnak tekintett formák (pl. *nő* helyett *hölgy*, a *feleség* helyett a *neje* stb.). És néha megjelennek primitíven választékos formák is. (Ezek bemutatása ismét előzetes és alapos elemzést igényel.)

Még csak most van készülöben egy alaposabb (összevető) elemzés, mely a Kossuth adónak, a Danubius és a Sláger Rádióknak 2001. augusztus 7-i „beszédproduktumát” vizsgálja. Néhány statisztikai adat összevetése érdekes különbségeket és hasonlóságokat mutat.

A három adó teljes napi összesített szóelőfordulása (az adatokat enyhén felfelé kerekítve):

207 670 előfordulás/20 600 lemma (szógyed vagy címszó), melyben a homonimák egy címszónak számítanak. Az egyes adókra lebontott adatok többféle bontásban, olykor egymást (részben) fedő „halmazokban”:

Kossuth adó <i>előfordulás/lemma</i>	Danubius <i>előfordulás/lemma</i>	Sláger <i>előfordulás/lemma</i>	Összesített adatszám <i>előfordulás/lemma</i>
113 310/14 480	52 260/7230	42 100/6190	207 670/20 600
Bemondói szövegben, írott alapról			
14 385/2648	13 155/2705	12 113/2375	39 655/5545
Hallgatói megszólalás			
3 375/1110	6 780/1650	3025/1040	13 180/2950
Írott alapú megszólalás (hír, tudósítás, jegyzet, reklám stb.)			
57 785/7830	22 900/3925	24 335/3745	93 030/11 200
Szakértői szöveg			
38 110/7020	955/505	730/253	39 795/7230
Műsorvezetői szöveg			
20 490/4710	15 625/3260	13 435/3075	49 540/8440
Riportalany (többnyire megvágott szövegben)			
47 963/8005	8 635/2102	3 845/1200	60 440/9465
Riporter (többnyire együtt megvágott és spontán szövegben)			
12 740/3240	8 705/2005	4 580/1380	26 0105/4695
Tudósító			
14 385/3665	—	1175/550	15 550/3900

Ha a kerekített (és egyelőre nem teljesen pontos) adatokat összevetjük, láthatjuk, hogy nyelvileg jóval szegényesebbek a kereskedelmi adók. Ez érvényes tematikájukra is. Igaz, a beszédre, csevegésre szánt idő is jóval kevesebb, s más a kereskedelmi adók célja is.

Mindeddig nem vizsgálták meg alaposabban a spontán beszéd (benne a beszélgetés) szöveg- és mondatszerkesztését. Különösen nem nagyobb anyagon. Egy most készülő elemzés anyaga alapján bizony úgy tűnik, spontán előszóban, váratlan beszédhelyzetekben és eléggé változatos partnerviszonyban bizony – néha még szakelőadók is – nehezen tudják megfogalmazni gondolataikat pontosan kerek mondatokban, azaz olyan mondat-sorok-

ban, amelyek nyelvileg is, logikailag is meg és össze vannak szerkesztve, nyelvileg is, logikailag is jól kapcsolódnak egymáshoz. Bizony a rádióban felhangzó nyilvános spontán beszédben – olykor ijesztően – sok a nyögés, hezitálás, a pontatlan szóhasználat, a grammatikai henyeség, a körülményeskedés. Bár a spontán beszéd megenged bizonyos lazaságot, „a” rádiósnak meg kell tanulnia a pontos fogalmazást, a szinte nyomdakész szövegalkotást. (Erre egyelőre még az egyetem sem készíti fel fiataljainkat.)

11. Az adók céljáról, programjáról, koncepciójáról

A Kossuth rádió elemzésre átadott anyagából – de nem csak ebből – egyértelműen kitetszik, hogy célja – a közszolgálati rádió funkciójának megfelelően egyrészt a hallgatóknak – szakértők bevonásával – sokirányú, tényyszerű, tárgyilagos és részrehajlásmentes tájékoztatása aktuális politikai, gazdasági, kulturális stb. kérdésekben. (Persze kérdés: tudnak-e, akarnak-e, mernek-e, lehetnek-e ilyenek lenni.) Másrészt célra kulturált és emelt szintű szórakoztatás is különféle zenei, irodalmi, tudománytörténeti stb. műsorok által. Mindennek mozgatói a közszolgálati rádióknak a rádiós szakmában is felkészült munkatársai, akiknek műsorvezetésén, beszédén érződik egyrészt a felelősségtudat, az elhivatottság, de érződik az is, hogy készültek és felkészültek is az éppen szóban forgó témából és az annak ismereteit közvetítő-kifejtő szakértőből is.²⁴

A kereskedelmi rádiók elemzett műsoraiból az elemzés során is az derült ki, hogy fő céljuk egyrészt a célzott közönség szórakoztatása, mégpedig olyan interaktív műsorok formájában, melyeknek nagyobb részét – főleg a zenei blokkokat – a hallgatókkal együtt szerkesztik. Ezen felül vannak más, olyan műsorblokkok is, melyeknek egy részét maguk a rádiós munkatársak állítják össze, más részét (pl. a tematikus beszélgető műsorblokkokat) a hallgatókkal közösen „szerkesztik meg”, hozzák létre.

Céljuk ezeknek a rádióknak a – fizetett – reklámok közvetítése is. Hogy milyen reklámokat közvetítenek és milyen mértékben, mennyiségben az külön elemzés feladata lesz majd. (Megjegyzem, az elemzett nap reklámjai nem hiszem, hogy „behoznák” a rádiók működtetési költségeit!)

Céljuk még ezeknek a rádióknak, hogy bizonyos közéleti vagy közérdeklődésre érdemes vagy ilyenekkel kapcsolatos eseményekről a hírek, sporthírek, meteorológiai jelentések, útinform-jelentések beolvasása és bizo-

---

²⁴ A kereskedelmi adók létrejöttét, célját, sajátos profiljuknak kialakulását, „megcsontosodását” részletesen és figyelemre méltóan tárgyalja kiváló szakdolgozatában Szakács Édua (A Magyar Rádió helyzete a kereskedelmi adókkal folytatott versenyben. Szakdolgozat, PPK 2003.) A beszélgetések tartalmával, mondanivalójával Szakács Édua nem foglalkozik. Csak udvariasan annyit mond: „témájuk magánélet, a sztárok magánélete, a szerelem, a szexualitás, a bugyuta telefonos játékok, mozi”. A hangvételtől pl. „harsány, fiatalos”. Pedig érdemes lenne alaposabban is megvizsgálni mind a tematikát, mind a stílust, hangvételt, hogy a hangvétel és stílus lesz-e alábbi rétegekbe, lejjebb vive az értékeket, vagy pedig megpróbálja felemelni – etikailag is, nyelvileg is – a hallgatóságot.

nyos reklámok leadása által tájékoztassák hallgatóikat. (Érdeemes meg vizsgálni – összevetve a közszolgálati adók és az újságok megfelelő napi híradásaival –, hogy milyen hírek, milyen tények milyen mértékben jönnek-férnek át a kereskedelmi rádiók „hírkapuin”, és milyen tálalásban jelennek meg a híradásokban.)

A kereskedelmi adók szórakoztató jellegével kapcsolatban azonban felmerülhet néhány kérdés – nem annyira a zeneszámok megválogatásával, hanem a prózai szövegek tartalmával, mondanivalójával, stílusával kapcsolatban.

Felvetődik a kérdés: nem lehetne-e, nem kellene-e – a megszabott szűk kereteken belül is – igényesebbé tenni ezeknek az adóknak nyelvi és tematikai világát, hogy műsoraikkal közönségüket és a szponzorokat ne csak kiszolgálják, hanem szolgálják is célzott közönségüknek szórakozását, de kultúráját is. Hiszen lehet(ne) szórakoztatni a hallgatókat úgy is, hogy közben kulturális ismereteket is adunk át könnyed, élvezetes formában, stílusban. Ennek célja a szórakoztatás mellett a megcélzott hallgatóság „felemelése” lenne. Ez azonban feltételezi, hogy – korábban és többféle formában is – alaposan felkészüljön a rádiós munkatárs a szóban forgó vagy tervezett témából: ez azonban kemény és alapos felderítő, ismeretszerző munkát kíván meg a műsorvezetőtől. – Sajnos lehet szórakoztatni a hallgatót semmitmondó fecsegéssel, üres diskurálással. Ehhez viszont nem kellene előmunkálatok. A kereskedelmi rádiók műsorainak jelentős hányada azt sugallja: a kereskedelmi rádiók munkatársai többnyire nem az okos szórakoztatást célozták meg. Többnyire üres fecsegéssel töltik ki a beszédre szánt időt. Még az 40-50 év körüli műsorvezetők is olykor olyan témákról fecsegnek, melyek 10-14 éves korban lehettek érdekesek, vagy laktanyai környezetben. Máskor, komoly mondanivaló, komoly téma esetén pedig az hallatszik ki a műsorvezető beszédéből, hogy nem készült fel igazán a szóban forgó kérdésről, ezért nem tudja eléggé jól irányítani a beszélgetést.

Amikor a frekvenciákat odaítélik egy-egy kereskedelmi adónak: van-e ennek valami (színvonalbeli) kritériuma? Ennek, ezeknek betartását, megtartását ellenőrzi-e a kulturális minisztérium, a kereskedelmi adónak (esetleg külföldi) tulajdonosa vagy bármely más fórum? S van-e a megállapításuknak foganatja? Vagy mindegy, mi folyik az éterben csak fizessenek érte?

El kellene gondolkozniuk a kereskedelmi rádiók felelőseinek, van-e egyáltalán, s ha van, mi és milyen a koncepciójuk a rádióműsorok célját és tartalmát illetően. Megelégszenek-e azzal, hogy megszabott időegységekben zene, reklám, beszéd hangzik el, s ezen belül minden „ahogy esik, úgy puffan”, vagy pedig a megadott, megszabott és kötelező műsorstruktúrához alkalmazkodva megcélzott hallgatóságuk – sok esetben bizony alacsony – kulturális színvonalát is megpróbálják megemelni. Ehhez persze minőségi alapon kellene megválogatniuk munkatársaikat, a munkatársaknak pedig

előbb – mielőtt megszólalhatnak – szakképzettséget, szakmai gyakorlatot kellene szerezniük, majd már ennek birtokában – még az adóstúdióban töltött idő előtt és azon kívül is alapos (előzetes előkészítő) munkát kellene végezniük. Tapasztalatból tudom, hogy a kereskedelmi rádiók némelyik munkatársában megvan erre a hajlandóság.

Ez utóbbi feladatot azonban csak „hozott anyagból”, abból a nyelvi és kulturális felkészültségből, amelyet az ifjú korosztály átvett, aligha lehet a rádiózást és a televíziózást is igényesen, emelt szinten, a köz előrehaladása érdekében művelni.

Ahhoz a feladathoz, amit „a” rádiózás megkívánna, rengeteget kell tanulnia a kezdő rádiósoknak.

Érdeemes elgondolkozni azon, amit Umberto Eco mond a televízióról. Érvényes az a rádióra is: „Egy időben mindenki trágárul beszélt, iskolában, munkahelyen, ágyban. Később nyilvános helyen már vigyázni kellett, ezért aztán az östév [..] illedelmesen beszélt. A független televíziók viszont azt akarják, hogy a közönség magára ismerjen, és azt mondja: »Ezek mi vagyunk.« Így aztán a komikus színész vagy a műsorvezető – miközben egy nő ülepét bámulva adja fel a rejtvényt – trágár szavakkal és célzásokkal halmoz el bennünket. A felnőttek otthonosan érzik magukat, a képernyő végre olyan, mint az élet. A gyerekek meg tudomásul veszik, hogy nyilvános helyen így kell viselkedni; így is képzeltek.” (Umberto Eco: Az új középkor. Európa Könyvkiadó, Bp. 2002. 83–4.)

Talán érdemes volna minden rádió és televízió munkatársának és leendő munkatársának figyelembe vennie Petőfi és Illyés Gyula (némileg módosított) szavait:

Ha nem tudsz mást, mint eldalolni
Saját fájdalmad s örömed:
Nincs rád szüksége a világnak,
S azért a szent fát félretedd.

(Petőfi: A XIX. század költői)

„Jól beszélni és írni magyarul [és minden anyanyelven] ez ... igazándiból: jellemkérdés.” (Illyés Gyula: Magyar beszéd – elemistáknak)